

UDK 329.23(497.13)»1945/1948«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 1. X. 1991.

Uobličavanje uloge Hrvatske republikanske seljačke stranke 1945.—1948.

ZDENKO RADELIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Zadaća je rada da obradi jednu etapu u dugoj povijesti Hrvatske seljačke stranke. To su godine neposredno nakon drugoga svjetskog rata kada stranka doživljava duboke promjene. Na osnovi raspoložive izvorne građe, koja je u mnogo čemu nedostatna i fragmentarna, autor je prikazao glavne etape u razvojnoj liniji stranke u naznačenom razdoblju. Najprije su analizirane različite koncepcije u procesu stvaranja HRSS (tada HSS) 1943., postupno ulaženje pristaša stranke u parti-zanski pokret i stvaranje nove stranke. Posebno je prikazana uloga KP Hrvatske i prokomunističke grupe u HSS, a na drugoj strani težnja Božidara Magovca da se očuva identitet stranke. Obradeno je 3. zasjedanje Izvršnog odbora HSS u lipnju 1945., kada je izmijenjeno ime stranke u HRSS, a zatim glavna skupština u Zagrebu, u rujnu 1945., te razdoblje do izbora za Ustavotvorni sabor. Ukazano je na presudnu ulogu koju je u organiziranju HRSS imala KP Hrvatske. Učvršćenjem pozicija KPH u toku 1947. HRSS postaje beznačajna u političkom životu Hrvatske. Ona se ponašala kao određena transmisija politike KPH.

Uvod

Okupacija Kraljevine Jugoslavije, osnivanje Nezavisne Države Hrvatske, raspirivanje građanskog rata i snažan razvoj antifašističkog pokreta bili su glavni čimbenici raslojavanja HSS. Aktiviranje manjeg dijela funkcionara u redovima državnog aparata kvislinške tvorevine NDH i pasivizacija glavnog rukovodstva HSS, čiji se predsjednik Maček nalazio u ustaškom zatočeništvu, bila su polazišta za određen broj »srednjih i nižih funkcionera stranke, kao što su Frol, Gaži, Škare, Lakuš i drugi«,¹ u skladu s jačanjem oslobodilačke borbe. Nakon početne pasivnosti, iza-

¹ *Fikreta Jelić-Butić*, Hrvatska seljačka stranka, Globus, Zagreb 1983., 269. Razdoblje do oslobođenja uglavnom je bazirano na tom djelu, a nešto manje i na pisanju *Slobodnog doma*, glasila HRSS, koji je značajan izvor za cjelokupnu povijest HRSS-a.

zване represijom državne vlasti i njima neshvatljivom i nedostupnom kombinatorikom vodstva HSS, mnogi su članovi stranke tražili izlaz iz besplodne letargije. Spoznaja da je pasivnost u ratnim uvjetima slična suradnji s režimom prisilila je dio funkcionara prisilno ugasiti HSS da pristanu na aktivnu suradnju s KP, ali ne više na nepovezanu akciju pojedinaca koji su radili mimo stranke, već na osmišljen pristup Narodnooslobodilačkom pokretu u tijesnoj vezi s njegovim organizatorom, Komunističkom partijom. U promoviranju takve aktivne politike, vođene potpuno neovisno u odnosu na vodstvo stranke, prednjačili su oni članovi HSS koji su i prije rata bili bliski KP i surađivali s njom. Osim toga, o čemu će kasnije biti više riječi, Komunistička partija imala je u samom vrhu i na nižim razinama te nove frakcije svoje ljude, za koje se može pretpostaviti da su bili čak njezini članovi. Bez obzira na formalne veze s pojedincima u HSS, Komunistička partija je, ne ispuštajući svoj monopol u vođenju ustanka, isticanjem oslobodilačkog karaktera rata svakako nastojala približavanjem dijela HSS pridobiti većinu hrvatskog stanovništva, koje je bilo pod utjecajem te najjače stranke iz vremena Kraljevine Jugoslavije.

Tako se sve više nametala linija u HSS koja je bila za aktivniju politiku i borbu, ali koja nije imala nikakva utjecaja na vodstvo HSS-a. Da bi provelo svoj naum priključenja NOP-u, moralo je izići ispod plašta Mačeka i njegovih najbližih suradnika i u okviru postojećeg programa stranke stvarati novu. Dakako, nije bila sporna osnovna orijentacija stranke koju su utemeljili braća Radić, već izbor odgovarajućeg djelovanja u izvanrednim uvjetima. Zato se ta u ratu formirana frakcija HSS u svakoj prilici pozivala na program stranke kako bi zadržala legitimitet pred članstvom i seljaštvom. No, s vremenom je sve više isticala svoju pravovjernost prema osnivaču i istodobno vodstvu stranke na čelu s Mačekom predbacivala ne samo pogrešno vođenu politiku već i izdaju ideologije braće Radića. Znali su da samo isticanjem dosljednosti izvornim načelima stranke mogu računati na uspjeh i, premda je ta izvornost imala sve dodirne točke s frazeologijom Narodne fronte, stvarni razvoj događaja dovodio je u pitanje i njihovu dosljednost.

Međutim, isto je tako bilo nužno da i KP pred svojim saveznicima dokazuje privrženost osnovnim načelima na kojima je organizirala ustanak. Ne ulazeći ovdje u prikrivene revolucionarne ciljeve Komunističke partije, narodnofrontovska frakcija HSS mogla je bez napora naglašavati da su krajnji ciljevi NOP-a i HSS potpuno podudarni. Bilo je potrebno iz programa HSS izvući one elemente koji su mogli korespondirati s NOP-om a da se sačuva stranačka individualnost. Tako se u literaturi s pravom ističe da su ti elementi federalizam, socijalni program i oslonac na Rusiju (SSSR).² Dakako, drugo je pitanje kako su se ti elementi tumačili, no uskoro će se pokazati da, što se tiče vrha nove HSS, razlika u odnosu na Komunističku partiju nije bilo. Ipak, jedno je pitanje već u početku bilo sporno: pitanje odnosa prema Mačeku. Kako je upravo potpuno odricanje od Mačeka bilo jedan od zadataka što ih je Komuni-

² Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije* 2, Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb 1983., 244.

stička partija postavila kao cilj pred frakciju HSS, koju je poticala i podupirala, s vremenom su napadi na Mačeka postajali sve žešći, dok nije proglašen izdajicom stranke i naroda. Tako je odricanje od Mačeka bilo mjerilo osamostaljivanja vodstva narodnofrontovske linije i uobličavanja dotadašnje frakcije u novu stranku, ili, bolje rečeno, potiskivanja stare HSS i zauzimanja njezina mjesta.

Za razumijevanje procesa nastanka HRSS treba ukazati na dvije u osnovi različite koncepcije njezina stvaranja. Jedna je polazila od pune identifikacije s NOP-om, što je zapravo značilo s Komunističkom partijom, iako u njezinu narodnofrontovskom liku. To je značilo, s obzirom na zahtjeve KP, odricanje od vlastite stranačke autonomnosti. Dakako, to se opravdavallo tezom da je to nužno zbog ratnih prilika i potrebe za jedinstvenošću. Pritom se nije htjelo ili se nije moglo priznati da se stranačke posebnosti u ime jedinstva naroda u borbi za slobodu ne odriče upravo ona strana koja na tome inzistira, dakle Komunistička partija, koja je stvorila čvrstu, monolitnu kadrovsku stranku. Zastupnici takve koncepcije u HSS temeljili su svoje stavove na širokim načelima politike Narodne fronte u kojoj su prepoznali osnovne značajke ideologije braće Radića. Za sada ne možemo govoriti koliko je bilo onih članova IO HSS koji su već u ratnom razdoblju prešli na revolucionarne pozicije KP, te su unutar HSS svjesno radili na brisanju njezine posebnosti.

Nosioci druge koncepcije težili su očuvanju stranačke individualnosti HSS i ravnopravnosti s KP. Predvodnici te koncepcije bili su najprije potisnuti unutar same stranke, a zatim i eliminirani iz politike, iako je taj proces, zbog nedostatka dokumenata, vrlo teško pratiti. Kao što ćemo kasnije vidjeti, bilo je više pokušaja da se sačuva autonomnost HSS/HRSS, posebno nakon rata, no sudbina ljudi koji su zastupali takvu koncepciju bila je manje-više slična Magovčevoj sudbini.

Ne treba posebno naglašavati da je Komunistička partija svestrano poticala tu, uvjetno rečeno, kooperativnu liniju, a da je od samih početaka odstranjivala autonomnu liniju. Koliko se pri tome služila samo političkim mjerama a koliko represivnim, ovisilo je o mnogim faktorima. Među njima svakako su značajno mjesto imale procjene vodstva Komunističke partije o situaciji i odnosu snaga, ali i utjecaj članova vodstva IO HSS/HRSS na pojedinim područjima.

Razdoblje stvaranja HRSS do 3. plenarnog zasjedanja IO HRSS

Kao personifikacije dviju osnovnih koncepcija mogu nam poslužiti upravo dvije njihove vodeće ličnosti. To su bili Božidar Magovac i Franjo Gaži. Njihova sudbina svjedoči o procesu koji se odvijao sve do postupnog ulaženja HSS-ovaca u rat i do stvaranja potpuno nove stranke — koja to, koliko god nam se činilo kontradiktorno, i nije bila.

Već od početaka u ratnim uvjetima počele su se uobličavati dvije koncepcije koje nisu bile strogo razgraničene, a mogle su se prepoznati na osnovi dvaju elemenata: 1. inzistiranja na stvaranju vlastitih organizacija, i 2. težnje prema autonomnim elementima u političkim organizacijama

NOP-a i vojnim jedinicama. Prihvatanje ili odbijanje tih načela bila je granična linija prema Komunističkoj partiji, koja je odbijala takve zahtjeve, a dopuštala ih je samo onoliko koliko nisu ugrožavali njezin krajnji cilj. Razvoj tog procesa možemo pratiti od 1942. godine.

U rujnu 1942. godine, na sastanku rukovodstva HSS Koprivnice s predstavnicima OK KPH Bjelovar, gdje je dogovarana suradnja, Franjo Gaži postavio je pitanje osnivanja posebnih jedinica i komandanata HSS, što pokazuje da u tom razdoblju postoje autonomistički zahtjevi i među zastupnicima kasnije jasno izražene prokomunističke linije.³ Treba reći da ni stav komunisti, koji su tom prilikom odbili tu mogućnost, s objašnjenjem da je osnovno pitanje oslobođenje zemlje čemu moraju biti podvrgnuti stranački interesi, nije bio uvijek tako odlučan. Potkraj ljeta 1943. godine Tito je u pismu Glavnom štabu Hrvatske dopuštao mogućnost da HSS postavlja svoje komesare u partizanskim odredima pod komandom komunisti.⁴ No, treba upozoriti da je riječ o pojedinačnim slučajevima, koji nisu postali pravilo, i da nemam dokaza o realizaciji takve mogućnosti. Naprotiv, prevladavala je odlučnost da se odmah od početka energično spriječe oni HSS-ovci koji, priključivši se NOP-u, nisu odustajali od interesa svoje stranke. Karakterističan je slučaj Ivice Tora, bivšeg predsjednika kotarske organizacije HSS Pisarovina, poslanika Martinovića i docenta Agronomskog fakulteta Urbana, koji su surađivali s komunistima u želji da osnuju hrvatsku narodnu vojsku i republikansku stranku pod Radićevim parolama. Urban je radio i na pokretanju glasila na oslobođenom području. Ti su pokušaji spriječeni, a zanimljiva je ocjena koju je dao CK KPH 8. 12. 1942.:

»Aktiviziranje HSS-ovaca u posljednje vrijeme nije slučajno i ne pojavljuje se samo na vašem području. Događaji u međunarodnom životu i prilike u našoj zemlji sve očitije pokazuju, da se približava slom fašizma. Razni lješinari, koji su do sada sabotirali narodno-oslobodilačku borbu i direktno ili indirektno surađivali sa okupatorom, vrše pripreme, kako bi u času sloma fašizma prigrabili tekovine narodno-oslobodilačke borbe u svoje ruke. Od tih ljudi prijeti ozbiljna opasnost.«⁵

Isto tako opasnim Komunistička je partija ocjenjivala one HSS-ovce koji su se zalagali za borbu ali su istodobno i dalje podržavali Mačeka. Pokrajinski je komitet KPH za Dalmaciju 29. 12. 1942. upozoravao da je grupa HSS-ovaca težaka u Splitu »mnogo opasnija« nego grupa »reakcionarnih elemenata iz HSS-a, koji su pristupili građanskom bloku«. U to vrijeme CK KPH šalje okružnice u kojima upozorava da mnogi HSS-ovci pomažu NOB ali da se ne odriču vodstva HSS.⁷ A upravo je do toga stalo komunistima, koji su bili svjesni opasnosti što prijeti njihovim nastojanjima da već u ratno vrijeme stvore prilike za lakše osvajanje vlasti. Kardelj je zato već u siječnju 1943. godine upozoravao da će

³ Fikreta Jelić-Butić, Hrvatska . . . , 156.

⁴ Isto, 198.

⁵ Isto, 163.

⁶ Isto, 173.

⁷ Isto.

Hrvatska seljačka stranka, uz velikosrpsku hegemoniju, biti glavni izvor snage reakcije, ali da još nije došlo do otvorenog sukoba Komunističke partije s HSS.⁸ Dakako, Kardelj je bio svjestan realne situacije, moći i utjecaja HSS među hrvatskim seljaštvom, ali i drugim slojevima stanovništva, pa je ukazivao na potrebu suzbijanja sektaštva, čime se sprječavala politika radikalnog onemogućivanja djelovanja pripadnika drugih stranaka ili izvanstranačkih aktivista u političkim i vojnim tijelima. Inzistirao je na »formalnoj širini« i u najvišim tijelima na »bazi demokratskih parola« »zbog inozemstva«. Zanimljiva je njegova ocjena da od Hrvatske zavisi konačan ishod »naše borbe«.⁹

Odricanje od Mačeka kao vođe HSS za Komunističku je partiju bila jasna linija razgraničenja kojom je dijelila pripadnike HSS. Osim toga, kao što je već rečeno, sprječavalo se obnavljanje organizacija HSS. To se ponekad činilo drastičnim sredstvima bez taktičkih finesa u političkom radu, na kojima je inače inzistiralo vodstvo KP. Iz okružnice političkog komesara Glavnog štaba Hrvatske Vladimira Bakarića vidi se kako je bilo slučajeva da su se aktivisti HSS koji su radili na oživljavanju lokalnih organizacija stavljali pred sud zbog izdaje.¹⁰

Kad je nakon 1. zasjedanja ZAVNOH-a, održanog 13. i 14. lipnja 1943. godine, na oslobođeni teritorij došao Božidar Magovac, novinar i publicist, započelo je razdoblje u kojem su elementi autonomne političke linije HSS dobili snažan poticaj. Magovac je uskoro zatražio da se pokrene glasilo *Slobodni dom* i da se osnuje Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke.¹¹ Tako je pristalicama HSS omogućeno da pristupaju Narodnooslobodilačkom pokretu a da se ne odreknu svoje stranke, koja do tada na oslobođenom području nije imala tako prepoznatljive oblike. Zanimljivo je da je jedan od najbližih suradnika Josipa Broza Tita, Ivo Lola Ribar, boraveći u Hrvatskoj, u pismu CK KPJ isticao kako Magovčev rad pokazuje tendencije obnove ljevice HSS u krilu NOP-a, što je značilo opasnost da se Komunistička partija skrene s platforme produbljanja diferencijacije u Hrvatskoj seljačkoj stranci na pitanju prilaska općem narodnooslobodilačkom frontu.¹² Ovdje se jasno razaznaje strah da bi stvaranjem HSS na oslobođenom području, i to s »lijevom orijentacijom«, onemogućilo KP da pristalice dotadašnje HSS »utopi« u pokret, gdje se njihova specifičnost ne bi mogla izražavati. Poslije ćemo vidjeti da je razvoj krenuo upravo u takvom smjeru, no tada je već potiskivanjem i eliminiranjem Magovca iz NOP-a autonomnost nove HSS bila samo formalna, a ne nešto stvarno što bi ugrožavalo monopol KP.

Magovac nije mogao zbog snage Komunističke partije u NOP-u uspjeti s idejom o ZAVNOH-u kao koaliciji stranaka. Iako je bio najagilniji, vodio *Slobodni dom* i najviše pisao u njemu, pa čak ušao kao potpredsjednik u Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, koji je bio svojevrsna vlada oslobodilačkog pokreta, ipak nije bio izabran za predsjed-

⁸ Isto, 176.

⁹ Isto, 177.

¹⁰ Isto, 188.

¹¹ Isto, 192.

¹² Isto, 216.

nika IO HSS. Zanimljivo je da se nakon izbora IO HSS 12. 10. 1943. godine taj organ nije konačno formirao, nego je izbor člника proveden tek 29. 4. 1944. godine, kad je već bila formirana grupa koja se protivila Magovcu i njegovim koncepcijama. U toj grupi najviše su se isticali Frane Frol, Filip Lakuš, dr. Aleksandar Koharević, Zlatan Sremec, Stan-ko Škare i Franjo Gaži. Ubrzo je uslijedilo smjenjivanje Magovca sa svih funkcija i gotovo potpuna prevlast te grupe koja je bila prokomunistički orijentirana i pod utjecajem vizije Komunističke partije o ulozi HSS.

O pokušajima Magovca da sačuva identitet stranke svjedoče mnogi napisi u *Slobodnom domu*, čiji je bio glavni urednik i autor većine članaka. U uvodniku prvog broja ističe da pristaje HSS ostaju na svom programu, kao što pristaje drugih stranaka ostaju na svom.¹³ Stvarala se mreža po-vjerenika *Slobodnog doma*, od kojih Magovac zahtijeva da imaju pismenu dozvolu IO HSS i *Slobodnog doma* za objašnjavanje politike stranke.¹⁴ To je bio ne samo pokušaj organizacijskog povezivanja članstva mimo volje Komunističke partije, već i jasno odvajanje od vodstva u Zagrebu. Na posebnost i individualnost HSS, tada još pod njegovim vodstvom, Magovac ukazuje u *Slobodnom domu* od 12. 9. 1943. godine, kada kaže kako bi pristaje HSS, ondje gdje su u većini, morali imati većinu i u narodnooslobodilačkim odborima ako se poštuje demokratsko načelo izbora i narodne volje. Ali, nastavlja Magovac, to nije tako jer na mnogim mjestima narod nije sudjelovao na izborima zbog straha od komunista ili pak zbog vlastite nesigurnosti.¹⁵

Na protuakciju većine u IO HSS nije trebalo dugo čekati. Filip Lakuš već je na početku 1944. godine jasno stavio do znanja da se protivi »ponavljanju i organiziranju« makar i pročišćene HSS, jer da to šteti oslobodilačkoj borbi.¹⁶ Kao i vodstvo Komunističke partije, prokomunistička grupa u HSS zastupala je gledište da za to još nije vrijeme, te da će se organizacije obnavljati nakon rata. Dakako, u situaciji već izgrađene prevlasti KP nije bilo mjesta za diskusiju. Međutim, kako objasniti da su ono što je moglo odgovarati samo komunistima, koji su, propovijeda-jući princip potiskivanja uskih partijskih interesa u ime zajedničke i jedinstvene borbe, stvorili monolitnu kadrovsku partiju koja je zapravo i vodila NOP, s jednakom uvjerljivošću branili i člници HSS? Koliko je posrijedi bila iskrena vjera u ispravnost takve politike za Hrvatsku, a koliko mirenje s neizbježnošću u kojoj iščezavanje HSS i nije najgore što se može dogoditi njezinim članovima? Jasno je da je među njima bilo i onih koji su već u to doba prešli u tabor komunista.

Bilo kako bilo, s pomoću Komunističke partije Hrvatske prokomunistička je grupa onemogućila Magovca.¹⁷

Kako je spriječena obnova HSS u selima, općinama i kotarima, Izvršnom je odboru, osim rada na što brojnijem uključenju Hrvata u borbu,

¹³ *Slobodni dom*, 15. 7. 1943.

¹⁴ Isto, 15. 8. 1943. Ovaj članak upućuje na to da je već u to vrijeme postojao neki oblik Izvršnog odbora HRSS.

¹⁵ Isto, 12. 9. 1943.

¹⁶ *Fikreta Jelić-Butić*, 264.

¹⁷ Isto, 266.

s gledišta strategije KP ostao još jedan važniji zadatak. Gaži, predsjednik IO HSS, jasno je na njega ukazao u *Slobodnom domu* pozivajući se na Tita, koji je, zapravo, s najužim suradnicima i određivao ulogu HSS. On kaže:

»Vaš Izvršni odbor mora biti centar za razbijanje reakcije. Nastojte, da u svakom pa i najmanjem mjestu imate vaše ljude, ljude poštenja i značaja, jer će samo takvi ljudi moći, kad za to bude vrijeme, raditi na obnavljanju organizacije Hrvatske seljačke stranke. Danas mizerije ne mogu biti karike u lancu sudbonosno-povijesnih događaja.«¹⁸

U skladu s tim *Slobodni dom* donosi mnogobrojne članke u kojima se redovno osuđuje Maček, napada politika čekanja i špekuliranja o budućem pobjedniku. Iz broja u broj pozivaju se pristaše HSS da pristupe borbi, jer postoji potpuna sukladnost ciljeva NOP-a s programom stranke, te je to jedini način da se spere ljaga s imena hrvatskog naroda. Ipak, kako se nazirao kraj rata i skoro oslobođenje, određeno mjesto u takvim člancima, posebno od kraja 1944. godine, zauzimaju upozorenja da se pripremi na one koji će pod sam kraj nastojati da se priključe pobjednicima, kako bi prikriili svoju izdajničku djelatnost. Takav pristup ukazuje na oprez ne samo prema onima kojima se mogla dokazati izdajnička djelatnost, tj. bliskost ustaškom režimu, već — a to će s daljnjim razvojem biti sve jasnije — i prema onima koji su bilo kako vezani za Mačeka i njegove ljude, te se zalažu za posebnost HSS. Zapravo, time počinje nova etapa u nastajanju HRSS. Naime, sa završetkom rata gubi se važnost uloge privlačenja hrvatskih masa u NOP, a zadržava se, u skladu s mirnodopskim uvjetima, položaj mobilizatora pristaša seljačke politike braće Radića. Isto tako ostaje najvažniji zadatak zauzimanje mjesta predstavnika te politike. Dosad je to bila Mačekova HSS, a sada je to imala biti prokomunistička HSS. Dakako, time se svjesno pristalo na zaustavljanje većeg priliva pristaša, žrtvovala se kvantiteta kako bi se onemogućio pristup starom kadru nekadašnje HSS, i to onom dijelu koji je bio spreman na suradnju s novom vlašću.

U tom smislu napisao je Franjo Gaži potkraj 1944. godine članak »Ne zapadajmo u greške prošlosti«, vjerojatno kao reakciju na dolazak i pregovore Augusta Košutića s vodstvom Komunističke partije. U članku apelira na čuvanje »čistoće« redova od onih koji bi se htjeli od protivnika pretvoriti u saveznike.¹⁹ Nastavljao se osjetljiv proces formiranja novog lica stranke uz odbacivanje dotadašnjeg vodstva.

Da taj proces neće teći jednostavno, jer se uz odbacivanje starog vodstva odbacivala i samostalnost, pokazala je sjednica Izvršnog odbora HSS održana 16. i 17. I. 1944. godine u Šibeniku. Na njoj vođena rasprava o odnosu Komunističke partije prema HSS otkrivala je bit problema. Odnosila se na potcjenjivanje pa i onemogućivanje rada nekih članova HSS. Raspravu je potaknuo protest potpredsjednika IO HSS Dane Škarice, kojega su u više navrata komunistički saveznici u Jedinствenoj fronti narodnog oslobođenja pokušali spriječiti u političkoj aktivnosti, pa je zbog toga čak najavio da će dati ostavku. Iako su drugi članovi IO HSS

¹⁸ *Slobodni dom*, 2. 9. 1944. Stvaratelj nove Jugoslavije i Hrvatska seljačka stranka.

¹⁹ Isto, 10. 12. 1944.; o A. Košutiću vidi F. Jelić-Butić, Hrvatska...

uspjeli spor izglatiti obećanjem da će ga riješiti u dogovoru s vodstvom KPH, ipak su u raspravi još neki članovi izrazili sumnju u ravnopravnost saveznika u JNOF. Upozoreno je da su do sada sve diktature skrahirale, pa će tako i Narodnooslobodilački pokret ne bude li išao putem demokracije. Jurica Draušnik, koji je bio pripadnik prokomunističke struje, o čemu će biti više riječi na drugom mjestu, rekao je: »Mi nismo zauzeli odlučan stav da ne budemo privjesak K. P.« U ovom je slučaju svejedno je li bila riječ o taktici nekih članova bliskih komunistima ili o iskrenom mišljenju, ali je izraženo nezadovoljstvo dijela IO HSS. Škarica je konstatirao da JNOF vode komunisti i da će oni po svojoj volji postavljati za kandidate svoje ljude, dok HSS nema organizacije koja će to kontrolirati. Pronađen je kompromis: pri ocjeni položaja HSS zaključeno je da su za sve krivi »sektaši« u redovima KPH koji potcjenjivanjem HSS stvaraju u kolebljivih »radićevaca« uvjerenje da JNOF nije ništa drugo nego Komunistička partija, čime se potvrđuju teze »mačekovske« i ustaške propagande. Ublaženi stav u odnosu prema KP potvrđuje da je Škarica u oštini kritike KP ostao usamljen. Znakovita je izjava Pavla Krce u toj diskusiji: »Mi se nadamo da K. P. neće biti nepravedna.«

Na pitanju organizacija HSS koje bi bile nužne kako bi se postigla ravnopravnost položaja stranaka, o čemu se govorilo u prvom dijelu sastanka, više se nije inzistiralo. Nasuprot tome, upravo je Draušnik potvrdio pretpostavku o svojoj bliskosti s komunistima braneći mišljenje — koje je bilo u potpunoj oprečnosti s njegovom prijašnjom izjavom — da još nije vrijeme za organizacije HSS: »Mi za sada ne trebamo organizacije, jer bi se u naše redove uvukli oni kojih smo se jedva u ovom ratu riješili.«²⁰

Ta je sjednica pokazala daljnje učvršćivanje prokomunističke linije IO HSS. Bez obzira na nedvojbene ocjene pravog položaja HSS, na njegovu nemogućnost zbog organizacijske neizgrađenosti, zaključci koji su doneseni ukazuju na odlučnost da se i dalje ustraje na takvoj koncepciji. Daljnji razvoj događaja daje nam za pravo da zaključimo kako su već u to vrijeme članovi IO HSS bili potpuno svjesni o čemu je riječ. Jesu li bili spremni svoju stranku žrtvovati vjerujući da to čine u korist budućnosti svoga naroda, pri čemu njihove sudbine nisu važne, ili je to bilo svjesno djelovanje u korist druge stranke čiji su privrženici postali? Ili su postali njezini zatočnici?

Uglavnom, odlučeno je da se nastavi rad na raskrinkavanju Mačeka i mačekovaca, da se organizacijski učvrsti IO HSS; istodobno se odriču osnivanja svojih organizacija, ali uz izražavanje vjere u pravednost KP koju narušavaju samo njezini sektaši.

Osim u unutrašnjim previranjima, HSS je pod vodstvom Gažija trebao imati određenu ulogu i pred međunarodnom javnošću. Revolucionarnoj vlasti bilo je od životne važnosti da dokaže kako u pogledu višestranačkog sistema nije došlo ni do kakvih promjena i kako će se izgrađivati demokratski poredak. U tom smislu došlo je i do reakcije članova IO

²⁰ Arhiv Instituta za suvremenu povijest (dalje AISP), HSS, inventarni broj (dalje i.b.) 16.

HSS na izjavu kralja Petra II. od 11. 1. 1945. kojom je, prigovarajući odredbama sporazuma Tito—Šubašić, ustvrdio da je u Jugoslaviji na vlasti jedna stranka.

»Odbijamo kao potpunu neistinu kraljev prigovor o tome, kako se tobože sva vlast nalazi u rukama jedne stranke. Najbolji dokaz je to, da uz mnoge ljude, koji sudjeluju u funkcijama i vrhovima narodne vlasti, to jest u Antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Jugoslavije i u Nacionalnom komitetu, a članovi su raznih stranaka ili izvan njih, sudjeluju i članovi Hrvatske seljačke stranke.«²¹

Na ovom mjestu treba spomenuti nedatirano pismo jednoga od vođa Komunističke partije Hrvatske, Antuna Bibera Teheka, tadašnjeg sekretara Oblasnog komiteta KPH za zagrebačku oblast. Iako je najvjerojatnije napisano oko sredine ili potkraj 1944. godine, navodim ga na ovom mjestu kako bih ukazao na mišljenje koje je zapravo cijelo vrijeme prevladavalo, a nije se obznanjivalo iz taktičkih obzira i radi krajnjih ciljeva revolucionarne borbe. Pokušaje obnavljanja stranka tumači kao unošenje u Narodnooslobodilačku borbu stranačkih shvaćanja šačice pokvarenjaka, a ne kao želju hrvatskog naroda. Upozorava na tendenciju pretvaranja NOO u koalicije raznih stranaka, a zatim njihovih pretvaranja u odbore HSS. Poziva na svestranu kampanju protiv cijepanja jedinstva Hrvata i protiv obnavljanja HSS. Dakako, shvaćajući razloge vođenja suprotne politike, upućuje na načine kako da se što efikasnije kontrolira HSS. Zahtijeva da se u tom smislu organizira dopisnička služba *Slobodnog doma* i biraju njegovi povjerenici, da se ostvari kontrola komunista, te da se osiguraju dopisi »poštenih i uglednih« HSS-ovaca *Slobodnom domu* u kojima će se kritički pisati o tom glasilu i pozdravljati oštri članci protiv Mačeka.

»Pristaše HSS-a, koji su ušli u Narodnooslobodilački pokret ušli su kao pojedinci, a ne kao stranka. Jedino Komunistička Partija učestvuje u Narodnooslobodilačkom pokretu kao stranka.«²²

Međutim, da je sudbina HSS ovisila o procjeni njegove važnosti za uspjeh revolucionarnih promjena i o čvrstini vlasti Komunističke partije, pokazuje sjednica CK KPH održana 12. 1. 1945. Na njoj se vidjelo ne samo da je budućnost HSS u rukama vrha KP, nego da još nije postignut jasan stav o budućem odnosu KP prema HSS nakon rata. Osim toga, ciljeve je Partije, u skladu s prirodom KPJ, potpuno monopolizirao sam vrh te stranke. Niže rukovodstvo, zanoseći se krajnjim ciljem Komunističke partije, ne misleći da razvoj situacije utječe na odabir taktike, mnogo je radikalnije razmišljalo o sudbini HSS. Slično onima u Zagrebačkoj oblasti razmišljali su komunisti u Slavoniji: »Mi ne želimo obnovu HSS-a u Slavoniji. KP teži za jednom strankom.«

Tome dosta tvrdom stavu sekretara Oblasnog komiteta za Slavoniju suprotstavio se Vladimir Bakarić, politički sekretar KPH, čiji stav pokazuje istančanost vodstva KPJ u vezi s HSS.

²¹ *Slobodni dom*, 26. 1. 1945. Izjava članova Izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke.

²² AISP, KP—64/1046.

»Što se tiče HSS-a mi vodimo računa o taktici. To je trebalo pitati. Drug Cule kaže, da mi hoćemo da postoji samo Komunistička partija. Možda ćemo mi i HSS obnoviti. Mi samo nećemo da HSS bude rezervoar buržoaziji. Sada je najvažnija fronta.«²³

Očito je da se taktika sa HSS i dalje razrađivala, a da je njezino dokazivanje korisnosti u unutrašnjim prilikama i međunarodnim odnosima i te kako utjecalo na odluke KP. CK KPH odlučio je na sjednici održanoj 20. 1. 1945. godine da se od vodećih pripadnika HSS zatraži izjava protiv dr. Vladimira Mačeka i dr. Juraja Krnjevića kako bi se njihovo djelovanje, posebno Krnjevićevo, neutraliziralo.²⁴ To je bio samo nastavak politike »raskrinkavanja« vođa HSS od prokomunističkog HSS.

U tome je najvažniju ulogu imao *Slobodni dom*. Sve se više napadalo staro rukovodstvo HSS osuđivanjem sistema stare Jugoslavije čiji su predstavnici bili dr. Vlatko Maček i drugi. Upravo se isticanjem svih negativnosti starog sistema pokušalo nagovijestiti kako u novome neće biti nepravdi za hrvatskog seljaka. Karakterističan je članak Franje Gažija »Prava demokracija« i razgovor Pavla Krce u *Slobodnom domu* od 1. 3. 1945. Pri ukazivanju na razlike u prilog novog sistema posebno je mjesto imalo inzistiranje na jedinstvu naroda u JNOF, u kojem se gube sve razlike među pripadnicima različitih stranaka.

»U njoj (misli se na JNOF — Z. R.) se narod ne dijeli na komuniste, ni na haesesovce, kao ni na demokrate, pučkaše itd.«²⁵

Znači, član IO HSS vidi jednu od prednosti novoga društvenog uređenja i u brisanju razlika po političkoj pripadnosti, što je, zapravo, imalo značiti brisanje razlika među samim strankama. Međutim, da ne bi bilo zabune, daljnji pomak, barem što se tiče javnosti, u tumačenju gledišta IO HSS učinio je Jurica Draušnik. Nedvosmisleno je izdvojio Komunističku partiju i pokazao tko ima glavnu ulogu.

»Odvojiti narod od komunista znači odvojiti ga od jakog, sposobnog i odlučnog predvodnika, drugim riječima obezglaviti ga i opet zajašiti.«²⁶

Boraveći u Beogradu potkraj zime 1945. godine Franjo Gaži se još jednom uvjerio u važnost uloge IO HSS u političkom životu Hrvatske.

»Ovdje nekoliko dana boraveći vidio sam koliko važnu ulogu igra I. O. naš koji je kod nas u Hrvatskoj jedina prepreka da nemogu oni stari propali političari dizati glave, pozivajući se na neko stranačko pravo, kao što su to ovdje počeli. Naša stranka koja predstavlja I. O. i svi oni nebrojeni mali ljudi jest u pokretu u borbi, a izvan toga nema, ne može i ne smije biti ništa.«²⁷

Taj Gažijev stav, izložen u pismu stranačkom kolegi, dokazuje da je predsjedniku IO HSS bilo posve jasno kako je njegova stranka imala onemogućivati obnovu stvarnog HSS pod vodstvom onih koji su ostali

²³ AISP, KP—42—1/2955.

²⁴ AISP, KP—42—1/2980.

²⁵ *Slobodni dom*, 1. 3. 1945.

²⁶ Isto, 5. 5. 1945.

²⁷ AISP, HSS, i.b. 93.

uz Mačeka. Istodobno je novi HSS imao biti čvrst dokaz da u Hrvatskoj postoji sloboda stranačkog udruživanja.

Opasnost da se ta orijentacija promjenom sastava pristaša HSS promijeni nije prolazila. Da bi se zadržao započeti smjer, i dalje su upućivana mnoga upozorenja aktivistima da »budno paze« kako se u redove pristaša ne bi uvukli razni »špekulanti« koji bi htjeli izbjeći kazni.²⁸

Kriterij po kome je netko pravi pristaša HSS postavlja u članku u *Slobodnom domu* »Evo nas došli smo« Franjo Gaži. Prije svega to se odnosilo na sudjelovanje u NOB ili njezino podupiranje u bilo kojem obliku. Nakon završetka rata pravi se radićevac imao dokazivati sudjelovanjem u obnovi poružene zemlje. Međutim, i definicija je neprijatelja dopunjena, pa sada to nisu bili samo oni koji su poraženi već i oni koji će »... preko svojih plaćenika narodnih izdajica, odvratači narod od iskrene suradnje s komunistima i plašiti ga baukom komunizma.«²⁹

Odbacuju se svi koji su provodili »protunarodnu politiku čekanja«, koja je sve više smatrana posljedicom Mačekova poziva od 10. 4. 1941. godine. Nastojalo se da se diskreditiraju Mačekovi pristalice njegovim povezivanjem s ustaškim režimom kako bi se eliminirao njegov utjecaj.³⁰

Potvrda dosljednosti angažmana nekih članova IO HSS na liniji politike Komunističke partije može biti ocjena što ju je dao Milan Grol o Frani Frolu, koji je kao član NKOJ-a bio na radu u Beogradu. Naime, Grol je izjavio da se Frol nalazi među onim pridošlicama u partizanskom pokretu koji su još gori od militantnih komunista, među kakve je ubrajao Kardelja, Đilasa, Pijadu i Žujovića.³¹

3. plenarno zasjedanje IO HSS

Već u pripremama za prvi plenum u poslijeratnom razdoblju najuže je vodstvo eliminiralo sve one za koje je imalo podatke ili je moglo ocijeniti da ne prihvaćaju novu političku koncepciju. Tako je putem *Slobodnog doma* 16. 6. 1945. objavilo da su pozivnice prvacima HSS »koji će imati pravo prisustvovati ovom sastanku« već razaslane.³²

Treće zasjedanje IO HSS, održano 29. i 30. 6. 1945. godine u Zagrebu, imalo je za cilj pokazati javnosti da se i s dolaskom nove vlasti odvija stranački život, a ujedno se ukazivalo na jedinstvo svih političkih snaga. Tu njegovu osnovnu ulogu dokazuje i komentar glasila CK KPH *Naprijed*. U članku »Snage jedinstvene fronte se naglo razvijaju« kaže se da je zadan udarac razbijačima narodnog jedinstva i svima koji su tvrdili da je JNOF uska organizacija u kojoj je isključena svaka politička aktivnost drugih političkih snaga.³³ Drugi bitan zadatak plenuma bilo je

²⁸ *Slobodni dom*, 15. 2. 1945.

²⁹ *Slobodni dom*, 20. 5. 1945.

³⁰ Isto, 30. 6. 1945. Ustaški ostaci i Mačekovi agenti na djelu.

³¹ *Danas*, 16. 5. 1989. *Jera Vodušek-Starič, Željko Krušelj*, Jugoslavija u britanskim izvještajima.

³² *Slobodni dom*, 16. 6. 1945.

³³ *Naprijed*, 4. 8. 1945.

najavljivanje predstojeće predizborne bitke za uvođenje republikanskog uređenja. Osim što je to bila jedna od najvažnijih zadaća HSS, naglašavanje republikanskog usmjerenja trebalo je istodobno imati ulogu privlačnja pristalica nekadašnjeg HSS u stranku koja je na plenumu vratila stari naziv — HRSS. Republika je ipak bila jedna od temeljnih točaka programa braće Radića. U zaključcima su navedeni svi rezultati NOB koji su imali biti dokaz ostvarenja velikog dijela programa HSS. U tome se tražila potvrda legitimiteta novog vodstva pred nekadašnjim članovima, a sadašnjim »pristašama«, i ujedno se ukazivalo na bliskost Komunističke partije s Radićevim učenjem. Tako se KP htjela i preko HRSS približiti narodu. U rezultate borbe ubrojani su: narodna vlast, narodni sudovi, ravnopravnost žena, federativno uređenje Jugoslavije, te hrvatska vlada i Sabor. Predočen je i plan da se organizira zadrukarstvo i provede agrarna reforma. U posebnom odjeljku nabrajaju se državna tijela u kojima se nalaze predstavnici HRSS: od saveznih organa, preko Hrvatske, Bosne i Hercegovine pa do Vojvodine.³⁴

Iako se u raspravi naglašavao sklad između KPH i HRSS unutar Jedinствене narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, strah da se to jedinstvo ne ugrozi otkriva nam Ante Vrkljan, član IO HRSS, koji je prijetio vrlo radikalnim metodama:

»Tko danas pokušava bilo svjesno bilo nesvjesno mutiti i poremetiti taj sklad unutar J. N. O. F.-e, griješi i rad takvih ljudi treba pomno pratiti te ih odstraniti iz naše sredine.«

Znakovito je da se na tom plenumu, koji je održan mjesec i pol dana nakon oslobođenja, pitanja organizacija i njihovih osnivanja, prema dostupnim dokumentima, nisu uopće spominjala.³⁵ Dakako, o tome je odlučivala Komunistička partija, koja taj problem još nije riješila, pa IO HRSS nije preostalo drugo nego da šutke prijede preko njega.

Predizborno razdoblje

Unutar IO HRSS bilo je članova koji su iskazivali težnju prema koalicijskom odnosu s Komunističkom partijom u JNOF. CK KPH ocijenio je da je jedan od razloga za to u potcjenjivačkom odnosu prema IO HRSS i sektašenje komunista. To je pitanje bilo više puta na dnevnom redu sjednice CK KPH u srpnju 1945. Odlučeno je da se o tome porazgovara sa »članovima KP koji su unutar Izvršnog odbora HRS-a.«³⁶

Na žalost, ne raspoložem podacima o tome tko je u to vrijeme od članova IO HRSS već bio član KP. Izvjesno je samo to da je najuži vrh uz neke iznimke, o kojima govorim na drugom mjestu, bio prokomunistički orijentiran, a da je i većina članova bila potpuno lojalna stranci na vlasti.

³⁴ Fikreta Jelić-Butić, Hrvatska . . . , 404.

³⁵ Slobodni dom, 8. 7. 1945. Republika svemu svietu dika.

³⁶ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 18. 7. 1945. i Zapisnik CK KPH, 6. 7. 1945.

Dakako, takav odnos prema IO HRSS — kad se pokušavalo izbjegavati potcjenjivanje i stvaranje osjećaja da su saveznici drugog reda, a istodobno suzbijati koalicijske elemente — mogao je rezultirati samo daljnjim potiskivanjem identiteta stranke. Pomoć koja se nudila u organizaciji JNOF može se samo tako shvatiti.³⁷

Koliko god se vodstvo KPH borilo protiv sektaštva, to jest radikalizma među komunistima, osnovna politička linija koju je provodila nužno je bila upravo poticaj takvim težnjama. Tako se na području okruga Bjelovar ocjenjivalo da oni HSS-ovci koji su prišli pokretu nisu to učinili iskreno jer imaju »[...] svoja posebna shvatanja«. Štoviše, govoreći o tome da su se aktivirali i niži funkcionari HSS, koji to još nisu učinili do tada, osim u đurđevačkom kotaru, izvještaj kaže:

»Mi ih aktiviramo u organizacijama u selima, a drugovima smo skrenuli pažnju da prate njihov rad.«³⁸

Slično je i na području Dalmacije u Solinu, gdje su, unatoč tome što su komunisti bili potpredsjednik i tajnik, smijenili starog prvaka HSS s mjesta predsjednika JNOF.³⁹ O sličnom sektaštvu javljali su CK KPH i s područja okruga Varaždin, gdje je, kako je rečeno, do nepravilnog odnosa dolazilo prije svega prema HSS-ovcima.⁴⁰ Na području Like Okružni je komitet čak održao savjetovanje sa sekretarima kotarskih komiteta kako bi se suzbili ekstremisti i »zauzeo pravilniji stav«.⁴¹ Na području okruga Slavonski Brod »sektaštvo«, »strašenje komunista«, »nepravilan stav« i sl. ocijenjeni su kao razlozi što JNOF nije postala »narodna organizacija«, i što je u hrvatskim selima smatrana državnom organizacijom. Za taj neuspjeh u jednom izvještaju okrivljuju komuniste toga kraja zbog njihova nepravilnog odnosa prema pristašama HRSS.⁴²

Kako je cijela politička situacija bila opterećena izrazitim radikalizmom pripadnika Komunističke partije, Vladimir Bakarić bio je kao politički sekretar CK KPH prisiljen reagirati. U *Naprijedu* je objavio članak, koji je, kao i ostali u tom glasilu KPH, imao direktivno značenje. U cjelini je bio usmjeren protiv radikalizma među komunistima koji su svojim ekstremizmom ugrožavali produkciju, privatnu inicijativu, privatno vlasništvo i ograničavali građansku slobodu pojedincima. Učinjen je pokušaj da se zauzdaju radikali, a ujedno se pokazalo, što će biti jasno iz daljnjeg razvoja situacije, da je KP i te kako morala voditi računa o taktici u vođenju politike ako je htjela računati na uspjeh. Bakarić je objašnjavao važnost uloge JNOF i HRSS i potrebu okupljanja pristaša HRSS, čemu mnogi komunisti, pa i nekomunisti, čine sve moguće prepreke. Takvi su u HRSS vidjeli veliku opasnost, smatrajući da će pristaše HRSS »napraviti politički kapital«, da će se tako u Frontu uvući »špekulanti« i razbiti je. Bakarić je odbacio takvu mogućnost i upozorio da se opasnost ne krije u širenju HRSS već, upravo suprotno, u sektaštvu.

³⁷ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 26. 7. 1945.

³⁸ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 5. 6. 1945.

³⁹ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Dalmacija, 14. 6. 1945.

⁴⁰ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Varaždin, 12. 7. 1945.

⁴¹ AISP, CK SKH, i.b. 64, Izvještaj OK KPH Lika, 5. 9. 1945.

⁴² AISP, CK SKH, i.b. 172, Izvještaj OK KPH Brod, 14. 9. 1945.

Ne može se govoriti da je HRSS rezerva reakcije, jer pošteno ostvaruje zadatke Fronte. Pozvao je da se takvoj HRSS pomogne, jer je u podizanju zemlje potreban svaki čovjek, a da se oni koji to neće uklone s položaja.

»Tako to jačanje nije, čak, niti samo 'privatna stvar' pristaša HRSS, nego je dužnost svakog aktivista Fronte da svim silama omogući i pomogne takvu djelatnost. Sprečavanje rada aktivistima HRSS je samo voda na mlin reakcije.«⁴³

Članak dokazuje kako je upravo u pitanju odnosa prema HRSS Centralni komitet imao velikih teškoća da uvjeri svoje aktiviste u pravilnost svoje politike. Postojanje HRSS imalo je izuzetno značenje za režim, pa ne čudi da je bio spreman smjenjivati s položaja svoje ljude upravo zbog toga.

Međutim, na terenu je bilo izuzetno teško okupiti ljude oko HRSS. Krivica se u izvještajima ravnomjerno prebacuje na mačekovce i na sektaše. Iz bjelovarskog su okruga izvještavali da mačekovci rade na pasiviziranju naroda, dok su komunisti u okupljanju HRSS-ovaca prilično kruti i skloni da svakoga krste reakcionarom i neprijateljem. Kotarskim je komitetima naređeno da se tim ljudima pristupi i da se nastoji »uvući« ih u JNOF.⁴⁴ U tome nekog velikog uspjeha nije bilo. Iz pakračkog je područja javljeno da još uvijek nisu uspjeli okupiti i aktivirati bivše HSS-ovce.⁴⁵ I na području Banije hrvatski je narod ostao pasivan, dok je u Lici, točnije, u Otočcu, bilo otvorenih izjava »kolebljivih HSS-ovaca« da se ne mogu slagati s komunistima.⁴⁶ U namjeri da se približe masama koje su bile pod utjecajem HSS, rukovodstva su morala povesti borbu, prije svega među skojčevcima i mladim članovima KP,⁴⁷ protiv propagiranja komunizma.

Stvaranje HRSS pokazalo se korisnim u propagandnom ratu protiv dr. Vladimira Mačeka, koji je *New York Timesu*, govoreći o situaciji u Jugoslaviji, izjavio da je uvedena diktatura Komunističke partije kojoj je Hrvatska seljačka stranka neprijatelj broj 1. Na napad je odmah odgovorio *Naprijed*. Kao glavni argument za netočnost tvrdnje da je HSS neprijatelj broj 1 i da postoji diktatura KP on navodi kako je Mačeku i čitavom svijetu poznato da je velika većina HSS sa svojim Izvršnim odborom krenula na put borbe, ostajući vjerna Radiću i osuđujući Mačekovu izdaju.⁴⁸

Potvrda je za to imala biti i »Otvoreno pismo g. Vladku Mačeku« jednog od njegovih bivših bliskih suradnika, dr. Rudolfa Bičanića, koji je kao ekonomski stručnjak i teoretičar imao velike zasluge u borbi HSS prije rata. Pismo je objavio *Slobodni dom* 5. 8. 1945. godine. U njemu taj vodeći intelektualac HSS, koji se priklonio HRSS, odmjerenim rije-

⁴³ *Naprijed*, 14. 7. 1945.; *Slobodni dom*, 22. 7. 1945.

⁴⁴ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 6. 8. 1945.

⁴⁵ AISP, JNOF, Izvještaj KO JNOF Pakrac, 23. 8. 1945.

⁴⁶ AISP, CK SKH, i.b. 163, Izvještaj OK KPH Banija, ?; i.b. 164, Izvještaj OK KPH Lika, 5. 9. 1956.

⁴⁷ AISP, CK SKH, i.b. 167, Izvještaj OK KPH Varaždin, 6. 9. 1945.

⁴⁸ *Naprijed*, 11. 8. 1945., Maček u emigraciji nastavlja svojim protivnarodnim radom.

čima dokazuje Mačeku da je njegova politika pogrešna za hrvatski seljački narod, a ujedno naglašava važnost suradnje između KP i HRSS koje se nalaze u političkom savezu novoga tipa.

»Ali ne suradnja u obliku nekoga izbornoga pakta ili vladine koalicije staroga kova, nego stalna organizirana suradnja u cilju što bolje zadovoljenja trajnijih interesa hrvatskog seljačkog naroda.«⁴⁹

Svaka druga politika, po Bićanićevu mišljenju, bila bi u službi reakcije. S obzirom na njegov ugled taj je istup imao posebnu težinu i značio je snažnu podršku prokomunističkoj liniji u IO HRSS.

Središnji događaj u to vrijeme bio je 1. kongres JNOF Jugoslavije, održan u Beogradu od 5. do 8. 8. 1945. Njegov osnovni zadatak, kako ga je zamislilo samo vodstvo KPJ, bilo je »uvlačenje« predstavnika raznih stranaka u JNOF.⁵⁰ Inzistiralo se na tezi o heterogenosti JNOF. To je imao biti blok raznih klasno-socijalnih elemenata u kojemu ima mjesta i za razne političke stranke.⁵¹ Jedini uvjet što ga je postavljala KP, a koji se pokazao bitnim, bio je da partije nisu »reakcionarne«. Primjer HRSS pokazuje da se reakcionarnost suzbijala prije svega odricanjem od vlastitog identiteta.

Nerazdruživost s JNOF, što je, dakako, značilo s KP, potvrdio je u ime HRSS sam predsjednik Franjo Gaži. On je zatražio i da se Mačeku sudi, a da HRSS ima pravo biti tužitelj.⁵²

Po svemu sudeći ipak se tražio put prema suradnji između HRSS i dr. Ivana Šubašića, na čemu je inzistiralo vodstvo KP. Šubašić je u razgovorima s Kardeljem inzistirao da mu se dopusti obnoviti HSS. Kardelj ga je upućivao da o tome razgovara s Franjom Frolom, koji je, očito, bio najutjecajniji član IO HRSS na radu u Beogradu. Iz toga se vidi da je KP htjela svakako izbjeći — radi čega je i radila na stvaranju HRSS — obnovu starog HSS koji bi svojom pravom opozicijskom ulogom mogao postati glavna smetnja u Hrvatskoj. Šubašić je pristao da o tome razgovara s Frolom, ali nije bio pretjerano optimističan u pogledu rezultata tog razgovora.⁵³

Na sjednici CK KPH, 13. 8. 1945., govorilo se o potrebi »veće širine« HRSS-ovaca prema Šubašiću, a na sjednici od 25. kolovoza zaključeno je da se Šubašić pozove na kongres HRSS-a čije je održavanje tada planirano.⁵⁴ Razgovor je održan, no potpuno različite pozicije sugovornika rezultirale su definitivnim razlazom. Dostupna su nam svjedočanstva samo jedne strane u razgovorima, pa tako saznajemo da je Šubašić upozoravao kako u hrvatskom narodu ne bi smjele djelovati dvije HSS, jer mu to samo šteti, a izrazio je i nezadovoljstvo zbog promjene imena

⁴⁹ *Slobodni dom*, 5. 8. 1945.

⁵⁰ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 13. 8. 1945.

⁵¹ Vidi *Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški*, Stranački pluralizam ili monizam, Tribuna, posebna izdaja, letnik XXXVII.

⁵² *Slobodni dom*, 12. 8. 1945.

⁵³ *Danas*, 23. 5. 1989. *Jera Vodušek-Starič, Željko Krušelj*, Jugoslavija u britanskim izvještajima; *Slobodan Nešović*, Diplomatska igra oko Jugoslavije, 1944—1945, Stvarnost, Zagreb, bez godine izdanja, 155.

⁵⁴ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 13. 8. 1945., Zapisnik CK KPH, 25. 8. 1945.

stranke.⁵⁵ Pojednostavnjeno objašnjenje razloga nesporazuma sa Šubašićem, agitacijski prilagođeno, dao je Filip Lakuš, član IO HRSS. Izjavio je da Šubašića »... Izvršni odbor nije primio u stranku, jer je on iz HRSS htio izbrisati slovo 'R'«. ⁵⁶

Pokušaj da se Šubašić veže uz narodnofrontovski, prokomunistički HRSS, čime bi stranka dobila na svojoj uvjerljivosti, nije uspio, a sam je Šubašić uskoro dao ostavku na svoje mjesto u vladi i potpuno se povukao iz političkog života.

U srpnju 1945. godine CK KPJ odlučio je da se ide na osnivanje organizacija HRSS, i da se održi njezina skupština.⁵⁷ Zapravo su te aktivnosti tekle usporedo, s tim da se još nisu osnivale organizacije već samo odbori za organiziranje odlaska na skupštinu. Sva je ta djelatnost imala za cilj privlačenje seljačkih masa. CK KPH bio je potpuno odlučan u svojoj namjeri.

»Pristalice HSS-a ili će ići putem Izvršnog odbora HRSS-a ili će u suprotnom slučaju raditi za kontrarevoluciju.«⁵⁸

Osim toga, osjećao se teret straha od snažnog Mačekova utjecaja u narodu.

»Stvar Mačeka je krupna i treba tom problemu ozbiljno prići.«

U to vrijeme još se nije razjasnila situacija sa Šubašićem, pa je čak postojala bojazan da će on sam sazvati skupštinu na koju bi osim starih prvaka HSS pozvao i članove IO HRSS. Članovima CK KPH bilo je potpuno jasno da na takvu skupu njihovi saveznici »[...] ne bi predstavljali nikakav faktor«. Zato su bili zainteresirani da se Šubašić dovede na skupštinu HRSS. Na moguće postavljanje pitanja Mačekova povratka članovi IO HRSS parirali bi tezom sažetom u paroli: »republika i Tito — Maček i monarhija.«⁵⁹

O pravom položaju IO HRSS govori činjenica da se u vrijeme dok su se redali sastanci CK KPH, na kojima se razrađivala politika HRSS, sam IO HRSS uopće nije sastajao. Jesu li održavane sjednice njegova tajništva i predsjedništva, ili su oni održavali dnevne kontakte s vodećim članovima KP, teško je reći. CK KPH inzistirao je na neposrednom kontaktu između Bakarića i Gažija. Ali, CK KPH je odmah stavljao do znanja da se »ne stvara [...] monolitna stranka HRSS, već seljački pokret«.⁶⁰ Zahtijevao se dakle upravo tip organizacije suprotan principima na kojima je bila organizirana Komunistička partija. To je bilo u skladu s cjelokupnom politikom KP i njezinom aktivnošću na stvaranju HRSS. Težilo se organizaciji amorfne oblika kojom bi se moglo lako manipulirati i s pomoću nje provoditi politika artikulirana u KP.

Međutim, i takva politika prema HRSS izazivala je otpore među komunistima. Saznalo se da su neki funkcionari spriječili raspačavanje

⁵⁵ *Slobodni dom*, 24. 10. 1945., Mi i oni.

⁵⁶ Isto. Predizborni sastanci diljem zemlje.

⁵⁷ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 18. 7. 1945.; Zapisnik CK KPH, 25. 8. 1945.

⁵⁸ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 25. 8. 1945.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 27. 8. 1945.

Naprijeda u kojemu je objavljen Bakarićev članak usmjeren protiv ekstremizma među komunistima.⁶¹

Iako je CK KPH pridavao izuzetnu važnost predstojećoj skupštini na svim svojim sjednicama, situacija u Hrvatskoj, po ocjeni J. Broza Tita i njegovih najbližih suradnika, bila je teška, i KP nije uspjela proširiti svoj utjecaj. Čak je rečeno kako postoji opasnost da Komunistička partija »izgubi mase«. Potvrđena je namjera da se stvore organizacije HRSS, i to uz pomoć partijskih organizacija. Prevladavalo je mišljenje da je kadar u IO HRSS slab i da nije »ni srednjeg kalibra«, pa je odlučeno da se Gaži oslobodi posla u predsjedništvu vlade i da se »više politički« aktivira. Upozoreno je da se ne uključuju u rad »stare lješine«. Iz spoznaje koliko značenje ima HRSS slijedio je zaključak da se za predstojeću skupštinu ne biraju delegati, i da ona ima samo manifestacijski karakter.⁶² Postojao je strah pred porazom prokomunističke linije na skupštini, pa je CK KPH odlučio da se unaprijed odredi što će koji sudionik govoriti.⁶³

U vremenu do održavanja skupštine u cijeloj su Hrvatskoj partijske organizacije bile aktivirane na dovođenju što većeg broja seljaštva u Zagreb. S tim ciljem CK KPH je poslao svim oblasnim i okružnim komitetima preporuku da moraju zajedno sa svim aktivistima HRSS »zatalasati« narod. Osim toga, bili su dužni tiskati parole HRSS i prodavati slike Stjepana Radića.⁶⁴

CK KPH najviše je inzistirao na osnivanju organizacija HRSS, što je bilo neposredno vezano za organiziranje skupštine, u sjevernim dijelovima Hrvatske. Posebno su spomenuti kotari Dugo Selo, Stubica, Sv. Ivan Zelina, Krapina, Klanjec i Pregrada, gdje se vjerojatno ocijenilo da je situacija posebno teška.⁶⁵ Pripreme za odlazak u Zagreb vođene su u svim krajevima Hrvatske, osim, dakako, u Istri.⁶⁶ Pokazalo se da i u Slavoniji treba pojačati propagandu za HRSS, pa je CK KPH naredio OK KPH Osijek da odmah počne izdavati glasila HRSS, a da redakciju osnuje u dogovoru s HRSS-ovcima.⁶⁷ Već 10. 9. 1945. počinje u Osijeku izlaziti *Republika*, glasilo HRSS-a za Slavoniju i Baranju, a uređivao ju je član IO HRSS Tuna Babić. Izišlo je 8 brojeva, što je bilo povezano s početkom održavanja izbora za Ustavotvornu skupštinu, pa je posljednji broj izišao 28. 10. 1945.

Zanimljivo je kako se nije prihvaćala mogućnost da u pojedinim krajevima Hrvatske HRSS nema pristaša pa da se ne može organizirati odlazak u Zagreb. OK KPH za Primorje, koji je javio da će poslati svega 20 do 50 ljudi jer nema HRSS-ovaca, dobio je naređenje da pošalje naj-

⁶¹ Isto.

⁶² AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 3. 9. 1945.

⁶³ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 15. 9. 1945.

⁶⁴ AISP, CK SKH, Organizacijsko-instruktorsko odjeljenje (dalje OI), i.b. 2214, Depeša CK KPH, 6. 9. 1945.

⁶⁵ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 27. 8. 1945.

⁶⁶ AISP, CK SKH, i.b. 163; i.b. 164; i.b. 167; CK SKH, OI, i.b. 2214.

⁶⁷ AISP, CK SKH, OI, i.b. 2214, Depeša CK KPH, 6. 9. 1945.

manje 1000 do 2000 ljudi.⁶⁸ Pitanje je je li to bio samo izraz nepovjerenja prema radikalima u svojim redovima ili se, bez obzira na stvarni utjecaj HRSS, htjela manifestirati njezina masovnost u svim krajevima Hrvatske. Osim toga, može se pretpostaviti kako se računalo da se, u slučaju slabog odaziva iz krajeva s jakim utjecajem Mačeka i prvaka staroga HSS, to može barem brojčano nadoknaditi iz onih krajeva gdje je utjecaj KP bio veći.

Veliku brigu za sudbinu HRSS i važnost koja se pridavala što većem obuhvaćanju pristasa bivšeg HSS pokazuje prisutnost članova CK KPJ Kardelja i Pijade na sjednici CK KPH, održanoj neposredno pred skupštinu 11. 9. 1945. godine. Kardelj je priznao da je osnovni problem u tom trenutku seljaštvo koje Komunistička partija još nije uspjela pridobiti. Prisutne je upoznao s idejom da se seljacima riješe pitanja dugova i zatražio da se uredi opskrba, kako bi se seljcima ponudilo nešto »konkretno«.⁶⁹

S približavanjem izbora može se povezati ublažavanje represivne politike oduzimanja glasačkih prava. U nekim dijelovima Hrvatske postotak onih kojima je oduzeto na pravo dosegao je i 30% od ukupnog broja glasača, npr. u Garešnici, a u nekim selima na tom području čak do 60%. CK KPH dopuštao je u početku gornju granicu od 15%, da bi nešto kasnije zatražio da se taj postotak smanji ispod 4,6%. Posebno se interveniralo u Križevcima, Koprivnici, Bjelovaru, Karlovcu, Osijeku, ali i u drugim krajevima.⁷⁰ U isto vrijeme došlo je i do ukidanja sudova nacionalne časti u Hrvatskoj 8. rujna.⁷¹

Glavna skupština HRS održana je u Zagrebu na stadionu Concordije 16. 9. 1945. godine. Iako je ta republička manifestacija zadržala naziv skupštine, pa je čak u nekim aspektima i sadržavala elemente skupštine, ipak je to bila samo manifestacija. Bez obzira na radno predsjedništvo, dnevni red, govornike i zaključke, činjenica da su svi govornici unaprijed određeni i da se nije glasovalo već se pljeskanjem i uzvicima odobravalo govornicima ukazuje na karakter te »skupštine«. Isto su tako masi prisutnih predočeni zaključci, koji su, dakako, prihvaćeni. Zapravo je odluka CK KPJ da se ne biraju delegati unaprijed odredila da to bude samo skup onih seljaka koji su sveobuhvatnom organizacijom dovedeni na stadion kako bi potvrdili odluke i rad IO HRSS, na čije djelovanje, sastav i program nisu imali nikakvog utjecaja. I ne samo to. Na skupštini uopće nije bilo spomena o predstojećem radu na obnavljanju organizacija HRSS, na čemu je tada Komunistička partija već radila.

Tom je manipulacijom IO HRSS prisutnost velikog broja seljaka mogao tumačiti kao dobivanje legitimiteta i kao znak da se odobrava njegova dotadašnja politika. To je imalo značiti da je potvrđena osuda Mačeka za izdaju i služenje fašistima, da je odano priznanje koje je IO HRSS oko sebe okupio prave radićevce koji su pristupili NOP-u na poziv Komunističke partije, izvojštio jedinstvo hrvatskog naroda i jedinstvo

⁶⁸ AISP, CK SKH, OI, i.b. 2214, Depeša CK KPH, 10. 9. 1945.

⁶⁹ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 11. 9. 1945.

⁷⁰ AISP, CK SKH, OI, i.b. 2214, Depeša CK KPH, 30. 8. 1945.; 16. 9. 1945.

⁷¹ AISP, CK SKH, OI, i.b. 2214, Depeša CK KPH, 12. 9. 1945.

sa srpskim narodom, federativno i republikansko uređenje zemlje. Osim toga, taj se skup mogao tumačiti i kao odobrenje vodstvu da i dalje u obnovi zemlje ostane saveznikom Komunističke partije.⁷²

Tako je skupština prezentirana javnosti. *Slobodni dom* pod naslovom »Preko 100 tisuća hrvatskog seljačkog naroda na veličanstvenoj skupštini HRSS dne 16. rujna u Zagrebu izjasnilo se za republiku i Tita« sugerira masovnu podršku ne samo republici već i novom režimu, što je imalo posebno značenje s obzirom na predstojeće izbore.⁷³ Sličan je naglasak dan u *Naprijedu* gdje je izvještaj objavljen pod naslovom »Manifestacija republikanske misli na skupštini HRSS«. U njemu se kaže da HRSS odbacuje monarhiju, centralizam, reakcionarno vodstvo, da zahtijeva republiku, narodnu vlast, demokraciju i federaciju; istodobno se odbacuje teza da vlada jednopartijski sistem, a kao dokaz za to imala je služiti upravo skupština.⁷⁴ Ta se misao ponavlja i u knjižici koja je uskoro objavljena.⁷⁵

Međutim, iza kulisa u CK KPH nisu skrivali razočaranje onim što se zbivalo na skupštini. Iako je, kako je ocijenjeno, održavanjem skupštine zadan udarac sektaštvu, što bi trebalo značiti da su ekstremisti imali i dalje velik utjecaj, Bakarićeva je ocjena bila poražavajuća.

»Moramo reći da smo precijenili snage HRSS-a, precijenili ugled članova HRSS-a kao i njihovu sposobnost držanja kontakta s masama. Oni mimo nas nemaju nikakvog izgleda.«

Rečeno je da skupština nije imala radićevski karakter, a da je član IO HRSS Stjepan Prvčić, u nastojanju da dokaže lojalnost KP, »sektašio«. Posebno je bio zabrinjavajući mali broj prisutnih iz Zagreba i okolice. Zaključeno je da se što prije organiziraju zborovi u Vinkovcima, Osijeku, Županji, Vukovaru, Valpovu, Virovitici, Slavonskom Brodu, Gradišci, Novskoj, Čazmi, Bjelovaru i Karlovcu. Time se zapravo pokazalo u kojim je krajevima potreba za stvaranjem HRSS bila najveća. Zahtijevalo se da se na svim skupovima naglašava kako se Maček povezao s kraljem.⁷⁶ Namjera je bila pojačati diskreditaciju Mačeka, i u tu svrhu iskoristiti činjenicu da je Maček u inozemstvu kontaktirao s kraljem Petrom II.

Izvještaj britanskog vicekonzula Chanceryja još više upotpunjuje sliku o skupštini. Po njegovoj procjeni skupštini je prisustvovalo 25—30 tisuća ljudi koji su dovedeni kombinacijom politike nagovaranja, zastrašivanja i podmićivanja besplatnim prijevozom i mogućnošću kupovine točkica u Zagrebu. Vicekonzul svjedoči da su prisutni pokazivali vidljiv nedostatak oduševljenja, a da je za vrijeme Gažijeva govora skup napustilo oko 10.000 ljudi. Određenu ulogu u raspoloženju prisutnih odigrao je pamflet Marije Radić, koji se dijelio na skupu u 5000 primjeraka.

⁷² Glavna skupština HRSS, *Slobodna Dalmacija*, Split 1945.

⁷³ *Slobodni dom*, 18. 9. 1945.

⁷⁴ *Naprijed*, 22. 9. 1945.

⁷⁵ Glavna ...

⁷⁶ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 21. 9. 1945.; Zapisnik CK KPH, 28. 9. 1945.

Šubašić je britanskom ambasadoru Stevensonu izjavio da broj sljedbenika »Frola i Gažija« nije vrijedan spomena.⁷⁷

Dostupna je ocjena javnog tužioca Hrvatske, koji se bavio i takvim pitanjima. Prema njemu, govornici su se gubili u općim frazama i parolama, a nisu objavili program ni odredili zadatke stranke u Fronti. Pravi domet toga političkog događaja, po njegovu mišljenju, moći će se ocijeniti tek kada se konačno postave kandidati JNOF na izborima. Tada će se pokazati kakvu će ulogu HRSS sa svojim vodstvom odigrati.⁷⁸

Dakako, žaljenje što se nije više inzistiralo na stranačkom obilježju HRSS, bilo je u funkciji pridobivanja glasača za listu JNOF, znači za politiku Komunističke partije, a ne u istinskoj želji da HRSS izvoštiti svoj stranački identitet.

Nakon skupštine u partijskim je izvještajima prevladala ocjena da su se mnogi ugledni HSS-ovci aktivirali i da je skupština dobro odjeknula među hrvatskim seljaštvom. Takve su ocjene dolazile s područja Like, Bjelovara, Daruvara, Varaždina, Banije.⁷⁹ Međutim, većina izvještača upozorava i na drugu stranu medalje. Okružni komitet KPH Varaždin poručuje da je skupština snažno razbila parolu neprijatelja o vladavini monopola Komunističke partije. Stariji su republikanci bili sretni što se obnavlja njihova stranka. No, pri organiziranju odbora za odlazak na skupštinu najviše su se isticali komunisti, pa je »opet« do izražaja došao »naš monopol«, a bilo je prigovora da »eto to opet rade komunisti« i »to je njihova predizborna taktika«. I OK KPH za Baniju ocijenio je da je skupština popravila stanje među Hrvatima, ali da su »neki reakcionari« organiziranje odbora osuđivali kao »komunističke burgije«. Iz Like je nakon vrlo povoljne ocjene stiglo upozorenje da se nakon skupštine osjeća kolebanje jednog dijela HRSS, otkako su se vratili iz Zagreba. Na području Karlovca, u selima Rečica i Skakavac, ocijenjeno je da je čak počinjena »sabotaža«, pa je iz tih sela malo ljudi otišlo na skupštinu.⁸⁰

Centralni komitet KPH pojavavao je inicijativu za organiziranje zborova i formiranje organizacija ali, imajući na umu prevladavajuću praksu, upozoravao je

»[...] da to zaista bude skupština HRSS-a da na njima govore HRSS-ovci i da oni aktivno sudjeluju u pripremama [...]«.⁸¹

I dalje se pazilo da u HRSS ne uđu oni koji nisu bili na liniji Narodne fronte i zbog kojih je aktivnost na organiziranju duže vrijeme odgađana, kako bi se stvorilo dovoljno pretpostavki da se spriječi prodor takvoga kadra. Zato je IO HRSS u *Slobodnom domu* objavio »Upute za organi-

⁷⁷ *Danas*, 30. 5. 1989.—13. 6. 1989., *Jera Vodušek-Starič*, *Željko Krušelj*, Jugoslavija u britanskim izvještajima.

⁷⁸ Arhiv Hrvatske (dalje AH), Javno tužilaštvo, 24, Javni tužilac Hrvatske Javnom tužiocu Demokratske Federativne Jugoslavije, 19. 9. 1945., 19. 10. 1945.

⁷⁹ AISP, CK SKH, i.b. 192, Izvještaj OK KPH Lika, 5. 10. 1945.; i.b. 193, Izvještaj OK KPH Bjelovar; Izvještaj OK KPH Varaždin, 8. 10. 1945.; Izvještaj OK KPH Banija, 10. 10. 1945.; Izvještaj OK KPH Daruvar, 8. 10. 1945.; Izvještaj OK KPH Karlovac, 10. 10. 1945.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ AISP, CK SKH, OI, i.b. 2214, Depeša CK KPH, 23. 9. 1945.

zaciju kotarskih odbora H.R.S.S.«, iz kojih se vidi da se mogu uključiti samo seljaci »od pluga i motike«, a ako je netko bio neseljak, bilo je obavezno njegovo sudjelovanje u NOB.⁸²

Strah pred snagom »mačekovaca« kombiniran s isključivošću ekstremnih članova KP, koji su zazirali od bilo kakve izvanpartijske djelatnosti, rezultirao je zastojem u provođenju politike CK KPJ i CK KPH. To je došlo do izražaja prije svega u Slavoniji, u okruzima Bjelovar, Varaždin i Zagreb. Oglušivanje o direktivu da komunisti ulaze u organe HRSS ocjenjivalo se u CK KPH kao strah pojedinaca pred političkom borbom i za položaje. To se iskazivalo u onemogućivanju rada HRSS i istodobno neprimanju novih ljudi u članstvo KP. Situacija je bila prilično ozbiljna, s obzirom na predstojeće izbore, pa je Bakarić zatražio da se odmah smijene okružni komiteti koji ne provode politiku CK KPH.⁸³

Očito je da se Komunistička partija našla u situaciji kada je nedostatak interesa seljaštva za rad u novoj stranci i provođenje politike Narodne fronte morala prevladavati masovnijim uključivanjem svojih provjerenih članova. U vremenu kada je KP još prikriveno djelovala putem organa Narodne fronte, moglo se računati da će komunisti moći odigrati ulogu HRSS-ovaca, no takva politika vrha nije bila oduševljeno prihvaćena. Zato se CK KPH žalili što se u KP ne primaju novi ljudi koji bi omasovili partiju, a uz to bi bilo više nekompromitiranih članova pogodnih za rad u HRSS. Za ilustraciju može poslužiti primjer iz karlovačkog područja gdje su, bar u nekim krajevima, imali uspjeha u izvršavanju direktiva.

»[...] zato što se ovdje našlo poštenih i uglednih Radićevaca, a i nekoliko članova Partije, koji su dosta ugledni, a nisu poznati masama kao Komunisti, preko kojih smo mogli uspješno da radimo na stvaranju organizacija.«⁸⁴

Da je sektaštvo imalo korijene i u međunacionalnim odnosima, u nepovjerenju Srba prema politici obnavljanja HRSS, svjedoči i situacija u nekim krajevima Slavonije. Antun Biber, član CK KPH, nakon što upozorava kako izvanpartijski elementi u Narodnoj fronti moraju steći uvjerenje da su ravnopravni, da i oni utječu na politiku, napominje da će srpski reaktivari pokušati izazvati Srbe zbog toga što se obnavlja HRSS. Predlaže da se to osujeti pravilnim objašnjenjem karaktera stranke.⁸⁵

U predizborno vrijeme uspjeh politike Narodne fronte, zapravo KP, ovisio je u mnogo čemu o tome hoće li uspjeti uvjeriti glasače da upravo HRSS nastavlja tradiciju Radićeve seljačke politike. Zato su se nastavljali napadi na dr. Vladka Mačeka koji se optuživao da je iznevjerio »vodu i učitelja« Stjepana Radića. Tako je nekadašnji Radićev suradnik Ivan Granda, što je imalo posebno značenje, napao Mačeka da je radio mimo programa i da je širio mržnju između Hrvata i Srba. Njegovi su sljedbenici optuživani za neprijateljstvo, širenje laži i demagogiju. Verbalno se zalažu za čovječnost i pravicu, a zapravo se iza njih kriju ne-

⁸² *Slobodni dom*, 9. 10. 1945.

⁸³ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 5. 10. 1945.

⁸⁴ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Karlovac, 3. 12. 1945.

⁸⁵ AISP, CK SKH, 1945. VIII—XII, »Zapažanja u Slavoniji«.

prijatelji »raznih boja« koji sabotiraju rad. Ponavljala se teza da se pobjedom NOP-a ostvario program Stjepana Radića. Odbacivale su se optužbe da nema političkih sloboda jer nema ni političkih stranaka. Podsjećalo se na činjenicu da u Narodnoj fronti djeluje više stranaka, koje su jedinstvene u pitanjima demokracije i federacije, ali zato u drugim pitanjima imaju svoje posebne poglede. Tvrdnja da je HRSS osnovana samo zato da posluži interesu Narodne fronte, a da će nakon toga biti raspuštena, odbačena je kao laž neprijatelja.⁸⁶ Tim se napadima pridružio *Naprijed*, koji je optužio neprijatelje da šire laži kako u zemlji vladaju jednopartijski sistem i diktatura samo zato jer žale što je uvedena vladavina naroda.⁸⁷

Dvadesetak dana prije održavanja izbora IO HRSS izdao je »Izborni proglas IO HRSS«. Hrvatsko se seljaštvo uvjeralo o izdaji Mačeka i njegovoj suradnji s kraljem. Kao dokaz da je nova vlast ispunila velik dio Radićeva programa imala je poslužiti tvrdnja da je narod putem narodnih odbora preuzeo vlast u svoje ruke, da se Zakonom o agrarnoj reformi provodi socijalna pravda, te da se ostvaruje jedinstvo Hrvata i Srba, izgrađuje federativna i demokratska republika, koja je povezana s ruskom braćom i Slavenima. Pozivaju se glasači da to potvrde na izborima glasovanjem za Tita i republiku; tko to neće, navodi se u proglasu, pomaže ono protiv čega je hrvatski seljak uvijek bio — sistem žandara, kundaka, ustaškog noža i četničke kame.⁸⁸

U toj propagandnoj borbi s najosjetljivije je strane, sa strane najbliže Radićeve suradnice udovice Marije Radić, došao težak udarac. Pod uredništvom Ivana Bernardića izišao je *Narodni glas čovječnosti, pravice i slobode*, koji je žestoko napao vlast zbog uvođenja nedemokratskog režima, ukidanja opozicije i ograničavanja slobode. Izvršni odbor HRSS optužen je zbog služenja totalitarizmu, te mu se oduzima pravo da govori u ime naroda i Radića. Ujedno se HRSS optužuje da je, zapravo, seljačka sekcija Komunističke partije. Dalje se tvrdi u *Narodnom glasu*. . . da su HRSS-u dodijeljene kandidature samo za 30 mjesta, a da je poznato kako je HSS na posljednjim izborima imao 74 kandidata. Odlučno se odbacuju sve tekovine NOB-a koje su se propagirale; priznaje se samo oslobođenje od okupatora, a ne i monopol Komunističke partije i gaženje demokracije. Upozorava se da su Hrvate neprestano oslobađali, a svako se vojničko oslobođenje pokazalo kao okupacija, pa bi se već jednom trebalo prestati s oslobađanjem. Poziva se narod na apstinenciju, jer, ocijenjeno je, neće biti izbora već samo glasovanje.⁸⁹

Na taj napad je odmah odgovorio Franjo Gaži člankom »Mi i oni« u *Slobodnom domu*. Nazivajući *Glas naroda*. . . čedom fašizma i reakcije,

⁸⁶ *Slobodni dom*, 19. 8. 1945., Maček i mačekovci na djelu prije i sada; 2. 9. 1945., Pred glavnu skupštinu H.R.S.S.; Naši politički zakoni; 25. 9. 1945., Dr Maček je bio daleko od programa braće Radića; 8. 10. 1945., Odgovor onima koji kleveću HRSS, dan je na sastanku u Jastrebarskom.

⁸⁷ *Naprijed*, 8. 9. 1945., Pred skupštinu HRSS.

⁸⁸ *Slobodni dom*, 17. 10. 1945.

⁸⁹ *Narodni glas*. . . , 20. 10. 1945.

odbacujući tvrdnju o 30 kandidata, jer da HRSS izlazi na izbore s 84 kandidata.⁹⁰ Napao je posebno Košutića, Jančikovića, Šubašića i Šuteja, ali i Milicu Radić. Gaži se ne upušta u polemiku o totalitarizmu već govori o procesu obnavljanja stranke: predstoji, kaže on, skup svih predsjednika kotarskih organizacija i izabраниh kandidata koji će kao članovi Glavnog odbora birati novo predsjedništvo stranke. Njima će se naknadno priključiti i zastupnici HRSS koji će biti izabrani u Sabor.⁹¹ Predsjednik HRSS izbjegao je u svom odgovoru diskusiju o prirodi nove vlasti i optužbama za diktaturu.

Drugi član IO HRSS, Koharević, na zboru u Garešnici također u listopadu, napao je *Narodni glas* . . . , biskupsko Pastirsko pismo i letak što ga je potpisao dr. Juraj Krnjević. Osudio je Šubašića, koji je dao ostavku a da nikada nije stavio primjedbe na političke zakone koji su se prihvaćali. Odbio je Krnjevićevu tvrdnju da se hrvatskom seljaku pripremaju kolhozi jer, kako je rekao, zemlja je bila i bit će seljakova. U suprotnom vlada ne bi ni dijelila zemlju. Ipak, čini se da je Koharević ostavio dilemu jer kaže, ako hrvatski seljak bude htio kolhoz, to mu nitko neće braniti. Opoziciju je optužio da je proglasila apstinenciju jer se boji poraza.⁹²

Očigledno su teze o jednostranačkom sistemu i o prikrivenim ciljevima komunista u vrijeme pred izbore bile prilično raširene u narodu. *Slobodni dom* nastojao ih je odbaciti ukazujući na suradnju KP i HRSS u oslobodilačkom ratu, ali i na iskrenu pomoć komunista obnovi HRSS.⁹³ Zanimljivo je da se upravo to što je KP stvarala HRSS upotrebljavalo kao argument protiv tvrdnji o jednopartijskom sistemu. Optužbe da su HRSS-ovci zapravo komunisti, koji pod firmom braće Radića vode u komunističku diktaturu, odbacivane su u mnogobrojnim člancima analogijom da je kroz jednake optužbe prolazio i sam Radić.⁹⁴

Izbori su održani 11. 11. 1945., i na njima je Narodna fronta odnijela visoku pobjedu.⁹⁵ U tome je određene zasluge imala i HRSS. U Ustavotvornu skupštinu izabrana su 32 kandidata HRSS. Od toga je u Skupštini naroda od 25 zastupnika iz Hrvatske bilo 6, a u Saveznoj skupštini od 86 zastupnika 26 članova HRSS.⁹⁶

⁹⁰ Očito, Gaži govori i o zamjenicima kandidata.

⁹¹ *Slobodni dom*, 24. 10. 1945.

⁹² *Vjesnik*, 25. 10. 1945. Na velikom zboru u Garešnici ministar Dr. Koharević osvrnuo se na tvrdnju Narodnog glasa, Pastirskog pisma i letka s potpisom Dra Krnjevića.

⁹³ *Slobodni dom*, 31. 10. 1945., HRSS dat će sve za slogu, bratstvo i jedinstvo naših naroda, Stvarni dokazi a ne laži.

⁹⁴ Isto, 7. 11. 1945., I njega su tako nazivali, Naš najvažniji zadatak, Tko se boji bauka komunizma.

⁹⁵ Ovdje treba upozoriti da su izbori za Ustavotvornu skupštinu u našoj literaturi zanemareni, te nema analitičkog rada o toj temi. Istraživači su uglavnom ostali na »površini« baveći se rezultatima izbora, a ne i izbornim zakonima, predizbornom kampanjom, zloupotrebama i uvjetima u kojima su održani.

⁹⁶ *Katarina Spehnjak*, Narodni front Hrvatske 1945. godine, Oslobođenje Hrvatske 1945. godine, Zbornik, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1986., 324—337, 329.

Neki su članovi CK KPH zamjerali IO HRSS da su u predizbornoj kampanji previše isticali svoju stranku.⁹⁷ To ukazuje na dosta frustrirajuću situaciju u kojoj su se nalazili HRSS-ovci. Od njih se očekivala najveća pomoć u pridobivanju glasača, što je bilo moguće prije svega inzistiranjem na individualnosti HRSS, a u isto se vrijeme prema takvu »izvlačenju« iz Narodne fronte gledalo sumnjičavo.

Međutim, u IO HRSS vladalo je nezadovoljstvo rezultatima, jer su očekivali da će svugdje pobijediti njihovi kandidati.⁹⁸

Ni u CK KPH nije zavladala euforija. Postavilo se pitanje kako bi prošla NF da je »neprijatelj« imao na raspolaganju sva sredstva koja je imala KP. Članovi su bili svjesni da će izbori za Sabor biti održani u težim uvjetima, jer će tada pitanje republike biti već riješeno, a upravo je pozivanje na republikanstvo osiguravalo za HRSS i KPH važnu podršku. Ipak se na HRSS i dalje računalo:

»Trebalo izraditi plan rada za one krajeve, gdje ima straha od komunizma.«

Osim toga, konstatirano je da je na izborima izvojevana pobjeda, a da se nakon pobjede »neprijatelj goni«, što je bio znak da će se protivnici i dalje onemogućivati svim sredstvima koja su stajala vlasti na raspolaganju.⁹⁹

Malo ima raspoloživih dokumenata na osnovi kojih bismo mogli pratiti predizborno gibanje u pojedinim krajevima Hrvatske. U Lici se nastojalo da se u predizbornoj kampanji iskoristi što više uglednih ljudi iz HRSS, ali se u tome nije potpuno uspjelo. Iako je u hrvatskim selima situacija bila bolja nego prije u pogledu sektaštva, još su se uvijek »previše isticali« komunisti. Vrijeme pred izbore iskoristilo se za pojačano osnivanje organizacija HRSS, što je imalo i agitacijsko značenje. Na području okruga Karlovac tako su planirali »pokrenuti Hrvate na izbore« i, što je bilo s time neposredno povezano, suzbijati Mačekov utjecaj. Slično je bilo i na području okruga Osijek, gdje su u pripremama za izbore stvarali organizacije HRSS s ciljem da se bore protiv utjecaja »mačekovskih i klerofašističkih elemenata«.

»Možemo reći da su organizacije HRSS-a odigrale presudnu ulogu u krajevima gdje je postojao strah od komunizma i gdje su ga još više raspirivali klerofašistički i mačekovski agenti.«

Ta se ocjena posebno odnosila na područja kotara Valpovo, Donji Miholjac i Našice. Na područjima Čazme i Kutine neki su ugledni prvaci otvoreno izjavili kako bi se aktivirali u HRSS da je samostalna i da nije u sklopu JNOF. U kotaru Garešnica bilo je problema jer su ugledni HRSS-ovci odugovlačili s organiziranjem stranke. Upozorava se i na slučajeve kada su seljaci odbijali HRSS, tvrdeći da im nije potrebna jer imaju JNOF. Vrlo se često u izvještajima ponavlja upozorenje da je rad na obnovi HRSS splasnuo nakon izbora.¹⁰⁰

⁹⁷ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 9. 11. 1945.

⁹⁸ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 13. 11. 1945.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Osijek, 13. 12. 1945.; Izvještaj OK KPH Lika, 5. 11. 1945.; Izvještaj OK KPH Karlovac, 3. 12. 1945.; Izvještaj OK KPH Bjelovar, 5. 11. 1945.; isto, 4. 12. 1945.; Izvještaj OK KPH Daruvar, 8. 12. 1945.

Razdoblje do izbora za Ustavotvorni sabor

S obzirom na ocjenu o važnosti uloge HRSS u razdoblju koje je prethodilo izborima za Sabor, CK KPH nastavio je pritisak na svoje organizacije da ne dopuste pasivizaciju stranke koja je imala važnu ulogu u okupljanju seljaštva oko politike KP u organizacijama Narodne fronte. S tim je u vezi CK KPH, na sjednici održanoj 9. 12. 1945. godine, izrazio nezadovoljstvo radom partijskih organizacija. Odlučeno je i da se pojača neposredna suradnja s IO HRSS, pa je ponovljen prijedlog da se uspostavi neposredan kontakt između Bakarića i Gažija, ali i u organizacijama NF. Konstatirano je da se nakon izbora, s obzirom na njihov ishod za HRSS i ljude koji ga okružuju, Gaži osjeća nesigurnim. Nema podataka o kojim je ljudima bila riječ, ali je odlučeno da se u Zagreb pozovu Tuna Babić i Stjepan Prvčić, što je bio očit pokušaj da se još više učvrsti prokomunistička linija u IO HRSS.¹⁰¹ Odlučeno je i da se Zemaljski odbor JNOF Hrvatske proširi HRSS-ovcima, što se može tumačiti težnjom da se formalnim jačanjem IO HRSS nadomjesti njegova stvarna nemoć.¹⁰²

Briga da se širenjem zaduženja članovima IO HRSS stvori privid kako oni posjeduju političku moć praćena je daljnjim jačanjem monopola Komunističke partije. Politički sekretar KPH dr. Vladimir Bakarić poručio je sekretarima okružnih komiteta sjeverne Hrvatske:

»Mi svuda moramo imati osigurane pozicije partije, ali to ne znači diktaturu partije, jer treba i dalje široko okupljati mase, i to još većom širinom nego dosada.«

Ako se nekima ta izjava učinila kontradiktornom, član CK KPH Duško Brkić bio je nešto jasniji:

»HRSS treba shvatiti kao seljački pokret. Tu treba da uđu nekompromitovani komunisti.«¹⁰³

Ta koncepcija »obuhvaćanja« seljaštva nije bila nova, kao što smo već pokazali; posrijedi je bilo samo jačanje potpune kontrole nad organizacijama, što se moglo najefikasnije postići pokrivanjem svih mjesta svojim članovima. Tako se KP osiguravala i od mogućih iznenađenja i vođenja samostalne politike. Posredno vodstvo seljaštva putem HRSS dopunjavalo se neposrednim.

Osim toga, nije se samo nadomještao nedostatak »pravog« radićevskog kadra, već su sekretari upozoreni da u HRSS i NF sve više — a to je trebalo biti u vezi s izborima za Sabor — ulaze »reakcionarni elementi«.¹⁰⁴

Isti su zadaci predočeni i sekretarima okružnih komiteta iz dijelova južne Hrvatske.

¹⁰¹ AISP, CK SKH, i.b. 234, Zapisnik CK KPH, 9. 12. 1945.

¹⁰² AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 14. 12. 1945.

¹⁰³ AISP, CK SKH, Zapisnik savjetovanja, 15. 12. 1945.

¹⁰⁴ Isto.

»HRSS-ove organizacije treba znati upotrebiti, a to znači da se u njima vodi bitka za seljaštvo.«¹⁰⁵

Istom cilju trebalo je da posluži i kulturna djelatnost, koju je među seljaštvom organizirala Seljačka sloga, inače obnovljena 17. 9. 1945. godine.¹⁰⁶

»Seljačku slogu' mi moramo stvarati, sa njome rukovoditi, i razbiti strah pred komunizmom. Tu angažovati HRSS-ovce koji su s nama.«¹⁰⁷

Instrumentalizacija organizacija HRSS-a kao sredstva za pridobivanje hrvatskog seljaštva nastavila se pojačanim ulazjenjem komunista u njegove organe, bez obzira na optužbe seljaka da su to komunističke organizacije.¹⁰⁸ Ponekad je to bio jedini način da se aktiviraju odbori HRSS. Takav je slučaj bio u Lici.

»[...] i riješili smo, da naših drugova što više uvučemo u odbore (HRSS-a — Z. R.) kako bi mogli odigrati namijenjenu ulogu.«¹⁰⁹

U nekim krajevima Hrvatske, a zabilježen je slučaj u Slavoniji, situacija je bila takva da se nije pazilo tko se postavlja na čelo odbora HRSS, samo da se zadovolji direktiva CK KPH, jer oni ionako nisu uspjeli odigrati svoju ulogu. Tako je u kotarskom odboru HRSS za Donji Miholjac za tajnika postavljen bivši radikal, dok su u kotarima Vukovar i Orhovicha te dužnosti obavljali članovi kotarskih komiteta KPH.¹¹⁰ Dugo Selo bilo je primjer područja sa dosta organizacija HRSS ali, po procjeni samih komunista, one nisu bile pod njihovom kontrolom.¹¹¹

Međutim, stanje organizacija HRSS nije zadovoljavalo ni u jednom dijelu Hrvatske, a još je lošija situacija bila u Kordunu, Baniji, Dalmaciji, Podravini i istočnoj Slavoniji, gdje komunisti ne samo da nisu htjeli ulaziti u HRSS, već su i »kočili« njezino organiziranje.¹¹²

Po svemu sudeći u mnogim je organizacijama HRSS u to doba bilo »pristaša« koji nisu bezrezervno slijedili politiku vodstva. Stoga je na početku 1946. godine bilo više upozorenja na oprez pred djelovanjem neprijatelja. IO HRSS izdao je »Upute za izbore odbora mjesnih i kotarskih organizacija HRSS« u kojima se zahtijeva da se u odbore primaju samo oni za koje postoji uvjerenje da su prijatelji Narodne fronte, da su uistinu pristaše HRSS i da šire njezin nauk.¹¹³ U uvjetima kada su postojali samo organi HRSS i kada se nije učlanjivalo u stranku, pa se umjesto pojma »članovi« gotovo dosljedno upotrebljavao pojam »pristaše«, takav je pristup vodio kadrovskom tipu organizacije, što je, dakako, umnogome olakšavalo kontrolu rada.

¹⁰⁵ AISP, CK SKH, Zapisnik savjetovanja, 20. 12. 1945.

¹⁰⁶ Predsjednik Seljačke sloge bio je Stanko Škare, urednik *Slobodnog doma*.

¹⁰⁷ AISP, CK SKH, Zapisnik savjetovanja, 20. 12. 1945.

¹⁰⁸ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Daruvar, 8. 12. 1945.

¹⁰⁹ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Lika, 31. 12. 1945.

¹¹⁰ AISP, CK SKH, i.b. 2127.

¹¹¹ AISP, CK SKH, Zapisnik savjetovanja, 15. 12. 1945.

¹¹² AISP, CK SKH, 1945, VIII—XII, Organizacioni problemi.

¹¹³ *Slobodni dom*, 9. 1. 1946.

Strah od promjene taktike »mačekovaca« rezultirao je i člankom Ivana Kuzmića, člana IO HRSS, u *Slobodnom domu*, koji zahtijeva da inicijativni odbori prije organiziranja mjesnih organizacija provedu temeljito čišćenje u stranci. Predlaže da se prema potrebi postavljaju povjerenici koji će nanovo upisivati u stranku, jer u nju ne bi smjeli ući oni koji su pomagali i simpatizirali okupatore i izdajnike.¹¹⁴

»Pazite ne samo tko je na čelu stranke, nego tko su članovi. [...] Treba dobro paziti na ljude koji se primaju, jer se na primjer u Hrvatskoj događalo, da su neki sumnjivi elementi htjeli da u njoj nađu utočište, da bi kasnije, kad ih narod pozove na odgovornost za njihovo proustaško držanje, mogli dići dreku da se progoni stranka. Takvi nama ne trebaju [...] Mnogi će dolaziti u stranku, da se zaštite od agrarne reforme.«¹¹⁵

Kraj 1945. i početak 1946. godine bili su obilježeni radom Ustavotvorne skupštine. U raspravama o Ustavu sudjelovali su i zastupnici članovi IO HRSS. Među njima je vjerojatno najznačajniju ulogu, kao član Ustavotvornog odbora, imao Frane Frol, inače ministar za pravosuđe. Na osnovi dostupnih dokumenata može se zaključiti da nije bilo nijedne njihove primjedbe na predloženi Ustav, dapače, svi su se slagali da su njime ostvarene temeljne točke programa HRSS: federalizam, republikanski oblik uređenja, načelo ravnopravnosti naroda i suverenih republika.¹¹⁶

Komunisti su unaprijed odredili okvire u kojima se diskusija mogla voditi.

»Na budnost treba paziti da neprijatelj ne iskoristi diskusiju u svoje svrhe. Svaki takav pokušaj treba onemogućiti [...]. Mogu se štampati konstruktivne dobronamjerne kritike pojedinih HSS-ovaca i ukazati na njihovu nepravilnost u koliko je imadu. Pored toga štampa treba oštro da raskrinkava neprijateljsko shvatanje ustava.«¹¹⁷

Zanimljivo je da se u već pomenutom članku Ivana Kuzmića, koji je imao službeni karakter naputaka za rad u 1946. godini, uopće nije spominjao politički rad, već samo rad na opismenjanju, čitanju novina, zajedničkoj obradi zemlje, organiziranju poljoprivrednih zadruga, pošumljivanju i, prilično općenito, rad u Narodnoj fronti.¹¹⁸ Međutim, iz izvještaja partijskih organizacija vidi se da se od njih zahtijevalo veće uključenje u akcije provođenja otkupa viškova, zapravo prisilnog oduzimanja seljačkih proizvoda. Tako su komunisti u okrugu Bjelovar optuživali HRSS-ovce za oportunistički jer izbjegavaju na skupovima govoriti o otkupu viškova žita i masti. Komunisti, radeći na tim poslovima, gubili su ugled pa su na izborima za gradske, kotarske i okružne skupštine glasove dobili uglavnom oni koji nisu bili poznati kao komunisti. Zato su optuživali HRSS-ovce, koji su se klonili tih poslova, da žele steći

¹¹⁴ Isto, 16. 1. 1946. S obzirom na to da I. Kuzmić spominje upisivanje u stranku, moramo upozoriti da nema podataka o tomu, pa je vjerojatno riječ o članovima odbora ili tek o planovima nekih članova IO HRSS.

¹¹⁵ Isto. I ovdje vrijedi ista napomena.

¹¹⁶ Vidi Zasedanje Ustavotvorne skupštine, Stenografske beleške, Beograd bez god. izdanja.

¹¹⁷ AISP, CK SKH, Depeša CK SKH, 6. 12. 1945.

¹¹⁸ *Slobodni dom*, 16. 1. 1946.

popularnost.¹¹⁹ Općenito je u cijelom razdoblju nakon rata politika otpu-
pa naišla na otpor seljaštva, pa ni u kasnijem razdoblju, s obzirom na
socijalnu strukturu HRSS, te organizacije nisu uspjeli uključiti u te ak-
tivnosti.¹²⁰

Izvan izbornih djelatnosti HRSS nije pronalazio smisao svoga postojanja.
Članovi CK KPH smatrali su da HRSS nema odgovarajući sadržaj
rada. Zahtijevali su da je partijske organizacije više angažiraju na pita-
njima obnove zemlje.

»Na ovim pitanjima nisu bile dovoljno aktivizirane organizacije HRSS-
-a. Upravo u tome i jeste nedostatak naše partijske organizacije u ruko-
vođenju sa HRSS-om organizacijama, što ih ne aktiviziraju na rješava-
vanju privrednih problema. Zbog toga HRSS-ove organizacije još uvijek
nemaju odgovarajući sadržaj rada. Zbog toga što ne dolaze do izražaja
u rješavanju važnijih problema, ne uživaju potrebni autoritet u svojim
masama.«¹²¹

Pisanje *Slobodnog doma* pokazuje da su zahtjevi za obnovu višestranač-
kog sistema, očuvanje stranačkog identiteta i podjelu vlasti bili dosta sna-
žni u hrvatskom seljaštvu. To upravo potvrđuje činjenica da su članovi
IO HRSS uporno negirali te teze. Nakon uspješno provedenih izbora
pojačavala se propaganda usmjerena na negiranje višestranačkog sistema,
iako još uvijek samo posredno, a iskazivala se u odricanju od stranačkog
identiteta i autonomije HRSS. Negirao se prijeratni sistem, koji je optu-
žen da je donio najviše zla narodu, a veličala se sloga i jedinstvenost na-
roda izražena u organizaciji Narodne fronte. Otpor takvoj politici, koji
se očitovao u težnji za samostalnim djelovanjem HRSS, Filip Lakuš, član
IO HRSS s autoritetom vođe pobune seljaka u Križu i okolici 1920.,
označio je kao neprijateljsko djelovanje.¹²² Takvim je zahtjevima Franjo
Gaži odgovarao da je HRSS u nerazdruživoj zajednici s Narodnom
frontom.¹²³

Otvoreno negiranje višestranačkog sistema nije još dolazilo u obzir. Osim
unutrašnjih političkih razloga, važni su i vanjski. Formalno postojanje
stranaka u vremenu razbuktavanja hladnoga rata bilo je čvrsta brana
pred optužbama da je u Jugoslaviji uspostavljena jednopartijska dikta-
tura. Znakovit je intervju Josipa Visarionoviča Staljina *Pravdi*, u ko-
jem generalni sekretar SKP(b) odbija optužbu Churchilla, izrečenu u go-
voru u SAD u Fultonu, da u Istočnoj Europi vlada totalitarizam. Štoviše,
uzvratio je na napad tezom da, dok u Engleskoj vladaju samo laburisti, u
zemljama Istočne Europe upravljaju blokovi od nekoliko stranaka. Da-
kako, ti su stavovi bili dobrodošli i u domaćoj propagandi.¹²⁴

Akcija populariziranja HRSS splasnula je u 1946. godini, što se odražava-
valo na sve rjeđim napisima u glasilima Narodne fronte, Komunističke

¹¹⁹ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 5. 2. 1946.

¹²⁰ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Osijek, 10. 2. 1947.

¹²¹ AISP CK SKH, i.b. 307, Izvještaj CK KPH, 17. 3. 1946.

¹²² *Slobodni dom*, 20. 2. 1946. O pobuni seljaka vidi *Ivo Banac*, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Globus, Zagreb 1988., 235–246.

¹²³ *Slobodni dom*, 1. 5. 1946.

¹²⁴ Isto, 20. 3. 1946.

partije ali i u samom *Slobodnom domu*, osim u posebnim rubrikama. Iako se »obnavljanje« organizacija nastavljalo sve do pred kraj te godine, ime stranke sve se rjeđe spominjalo. Donekle se situacija promijenila pred izbore za Sabor, ali ona nije ni izdaleka bila slična onoj iz 1945. Ni najviši predstavnici vlasti nisu u svojim javnim nastupima spominjali HRSS. Međutim, potkraj kolovoza, na petom redovnom zasjedanju Sabora, u svom je govoru prvi čovjek KPH dr. Vladimir Bakarić, nakon izrečene pohvale komunistima za uspjehe u učvršćenju vlasti i obnovi, izričito pohvalio djelovanje seljačke stranke:

»Oni (tj. komunisti) su imali, zahvaljujući svom radu, ogromnu podršku Narodnog fronta i njegovih sastavnih dijelova — na što ovdje moram naročito da uprem prst — organizacija Hrvatske republikanske seljačke stranke igrala je ulogu proširenja toga rada, uvlačenja širokih narodnih masa u taj rad.«¹²⁵

Uskoro se Bakariću ponovo ukazala prilika da ocjenjuje rad HRSS. U povodu predstojećih izbora za Sabor u listopadu se pripremao 1. kongres Narodne fronte Hrvatske. Vjerojatno je to bio razlog da je primio grupu stranih novinara. Jedno od pitanja odnosilo se na stranke i parlamentarnu demokraciju.

»Predsjednik vlade dr. Bakarić je odgovorio, da je Narodni front sastavljen od Komunističke stranke, HRSS-a, od jednog srpskog bloka i niza sada nezavisnih koji su ranije bili u različitim partijama koje su prije postojale. Predsjednik je dr. Bakarić zatim nastavio, kako je po svom uticaju u narodu bez sumnje najjača Komunistička partija, ali mislim da je HRSS sačuvala najveći dio uticaja, što ga je ikad imala stara HSS u starom predratnom obliku. Mislim, da je njen uticaj još više učvršćen njenom odlukom da sudjeluje u Narodnom frontu. Danas se često puta ne može točno odrediti gdje prestaje uticaj Komunističke partije, a počinje uticaj HRSS. Tako je u širokim masama. Mislim da će izbori još više učvrstiti tu postojeću suradnju.«¹²⁶

Razlozi prožimanja utjecaja između dviju stranaka nalazili su se prije svega u programskom jedinstvu, ili, preciznije rečeno, u bezrezervnom preuzimanju političkih ciljeva Komunističke partije, i to posredno putem Narodne fronte, u njihovu razvodnjenom narodnofrontovskom obliku. Drugi važan element prožimanja jest kadrovska isprepletenost zbog toga što su komunisti preuzimali HRSS a HRSS-ovci se učlanjivali u Komunističku partiju.

Ti su procesi imali masovniji oblik u južnim dijelovima Hrvatske. Sudeći po nekim izvještajima Komunističke partije, na osnovi slično formuliranih odgovora može se zaključiti da je na početku 1946. godine započela organizirana kampanja za uključivanje HRSS-ovaca u KP. Isto se tako može razaznati da je jedan od najvažnijih kriterija bila suradnja u NOP-u i dobrovoljnim radovima. Na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara taj kriterij za primanje HRSS-ovaca u KP nije bio problem s obzi-

¹²⁵ Isto, 4. 9. 1946.; *Naprijed*, 31. 8. 1946.

¹²⁶ *Vjesnik*, 10. 10. 1946., Predsjednik vlade NR Hrvatske Dr. Vladimir Bakarić primio je grupu stranih novinara.

rom na masovnije sudjelovanje naroda u NOB. Posebno se to odnosilo na kotare Delnice i Čabar.

»[...] prema tome, stranka HSS-a u toku NOB-e je iščezla. Pošto su se sami članovi HSS-a u samom toku NOB-e preorijentali i postali simpatizeri K. P.«¹²⁷

U Okružnom komitetu KPH Varaždin imali su dvostruk pristup pri primanju HRSS-ovaca. Za one koji nisu bili politički rukovodioci, već su samo surađivali u stranci, a »prišli« u KP i »postali komunisti«, upotrebljavan je blaži kriterij. Međutim, kada su bili u pitanju istaknuti HRSS-ovci, koji su bili politički djelatni, vodila se opreznija politika i više se pazilo.¹²⁸ Na području Daruvarskog okruga bilo je različitih uspjeha. U kotaru Virovitica pokrenute su organizacije HRSS, pa i u samom gradu, ali kako Mjesni komitet nije posvetio pažnju nastojanju da članovi KP uđu u odbor HRSS, te ga prepustio samim HRSS-ovcima, HRSS je ostao potpuno neaktivan. Međutim, na području Kotarskog komiteta Novska u KP je od početka 1946. do ožujka primljeno »20% iz HRSS-a«.¹²⁹ Posebno je interesantno da je u 1946. godini, prema dostupnim dokumentima, već nekoliko članova IO HRSS bilo učlanjeno u Komunističku partiju. O tome govorim na drugom mjestu.

Inače se u izvještajima sve manje govori o HRSS, a najčešće se i ne spominje. Vijesti o njoj vezane su uglavnom za pasivnost njezinih organizacija. Tako je rad HRSS u Baniji stao, sastanke nisu održavali ni okružni ni kotarski odbori.¹³⁰ Organizacije HRSS na području okruga Bjelovar stajale su na mrtvoj točki. Krivnja se prebacivala, što je vrlo znakovito, na partijske komitete koji su organizacije HRSS prepustili HRSS-ovcima. Uz to se upozorava:

»HRSS-ovci nasjedaju reakcionarnim elementima koji govore da je HRSS privjesak KP.«

I dalje:

»Na kotaru koprivničkom govore HRSS-ovci međusobno da je CK dao direktivu Partijskoj organizaciji, da treba još jedno vrijeme koristiti HRS, a da će ga se onda raspustiti.«¹³¹

Organizacije HRSS-a bile su pasivne i u Dalmaciji, gdje partijske organizacije također nisu »shvatile ovaj zadatak«. Postojala je i opasnost da zbog prepuštanja HRSS letargiji te organizacije preuzmu neprijateljski elementi i odvoje ih od Narodne fronte. Posebno se strahovalo za područja kotara Drniš i Imotski, gdje se pojavio zahtjev da HRSS preuzme vlast.

»HRSS ima mase, a ne Partija, prema tome bi trebala i vlast da bude u rukama HRSS-a, a ne u K. P.«¹³²

¹²⁷ AISP, CK SKH, i.b. 295, Izvještaj OK KPH Hrvatsko primorje, 27. 2. 1946.

¹²⁸ AISP, CK SKH, i.b. 302, Izvještaj OK KPH Varaždin, 5. 3. 1946.

¹²⁹ AISP, CK SKH, i.b. 293, Izvještaj OK KPH Daruvar, 2. 3. 1946. Ovdje ostaje nejasno je li od svih primljenih u KP bilo 20% iz HRSS, ili je od članova odbora HRSS njih 20% pristupilo KP.

¹³⁰ AISP, CK SKH, i.b. 303, Izvještaj OK KPH Banija, 5. 3. 1946.

¹³¹ AISP, CK SKH, i.b. 319, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 5. 4. 1946.; isto, i.b. 334, 6. 5. 1945.

¹³² AISP, CK SKH, i.b. 337, Izvještaj OK KPH Dalmacija, 11. 5. 1946.

Ništa bolja situacija za HRSS nije bila u Lici. Ondje se u Hrvata razvio osjećaj depresije zbog potpuno podređenog položaja u odnosu na Srbe koji su zauzeli sva rukovodeća mjesta u političkim organima, organima vlasti i gospodarskim organizacijama, a uz to bolja namještenja u poduzećima i djelatnostima povezanim s vlasti. Osim toga, česti su bili slučajevi nasilja nad Hrvatima, a nastavila su se krivična gonjenja pripadnika kvislinških vojnih formacija bez obzira na proglašenu amnestiju. Do tih spoznaja došla je posebna komisija što ju je formirao CK KPH. U tim okolnostima očito nije bilo preduvjeta za razvoj HRSS.

»HRSS je potreban Lici. Ima uslova, ljudi i volje kod njih da okupljaju Hrvate i privode ih Jedinstvenom Frontu. Do sada na tom pitanju nije ništa učinjeno i izgubljeno je dragocjeno vrijeme.

Osnovni razlog neuspjeha organizacije HRSS-a i uopće punog aktiviranja Hrvata u Jedinstvenoj Fronti je u činjenicama gore navedenim, koje nisu uočavane, pravilno ocjenjivane i pravovremeno uklanjane.«¹³³

S približavanjem izbora za Sabor jačali su zahtjevi za samostalan izlazak HRSS na izbore. Do takvog »strančarenja« došlo je u nekoliko mjesta. Primjeri izražavanja neugaslog stranačkog identiteta zabilježeni su na području Slavenskog Broda, Siska, Dalmacije, Like i Osijeka.¹³⁴ No to su bili iznimni slučajevi; prevladavala je pasivnost. Bez direktnog rukovođenja organizacije HRSS nisu funkcionirale.

»Sam Okružni odbor HRSS-a je također nekako radio samo tako dugo, dok smo ih mi najdirektnije rukovodili, rekli im sada bi trebalo držati sastanak, sastavili im dnevni red i zadatke, pa čak i prisustvovali na sjednicama, jer su nas pozivali kao goste, osjećajući, da im trebamo. Iako Okružni odbor nije bio slab na oko, sami nisu ni mogli, ni znali ništa učiniti. Tako je išlo kod Okružnog odbora, a dalje pogotovo.«¹³⁵

Takvo je stanje, na primjer na području okruga Varaždin, bilo povod ovakvoj ocjeni HRSS:

»Na dnu, tj. u selima HRSS zaista nije postala revolucionarna seljačka organizacija pod vodstvom K. P.«¹³⁶

Pokazalo se kako ambicije KP da stvori svoju sekciju za rad s hrvatskim seljaštvom nailaze na nepremostive prepreke. Planove je trebalo prilagoditi stvarnosti, pa se KP već 1946. godine pomirila sa situacijom u kojoj je HRSS imala samo manifestacijsku ulogu.

»Na osnovu sveg tog iskustva u radu sa HRSS-om naš Komitet smatra, da ne bi dalje forsirali osnivanje odbora HRSS, a po selima zbog svega unaprijed izloženog. Dok smatramo, da bi kotarski, kao i okružni odbor, kao reprezentativna tijela bilo korisno držati sa još više plana i sa još više pažnje.«¹³⁷

¹³³ AISP, CK SKH, i.b. 357, Izvještaj OK KPH Lika, 25. 6. 1946.

¹³⁴ Vidi prethodne izvještaje i one koji slijede.

¹³⁵ AISP, CK SKH, i.b. 2269, Izvještaj OK KPH Varaždin, 8. 8. 1946.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Isto.

Iznenaduje prilično kontradiktoran razvoj pred same izbore. Iako je sam J. Broz Tito u svom govoru u Zagrebu, 6. 10. 1946. godine, upozorio, barem posredno, na važnost HRSS, označivši Mačeka kao »neprijatelja broj 1 hrvatskog naroda«,¹³⁸ a Gaži ponovo, nakon dužeg vremena, odbacio optužbe da je HRSS izgubila svoju individualnost i da su njezini članovi komunisti, ipak se težnja za potvrdom posebnosti HRSS nije iskazala na samom kongresu Narodne fronte Hrvatske.¹³⁹ Održan je 13.—15. 10. 1946. godine u Zagrebu, a među glavnim referentima bili su Sremec i Gaži, koji nijednom riječju nisu spomenuli HRSS.¹⁴⁰

Izbljedgele stranačke boje pojačavane su samo sporadično, u izuzetnim prilikama. Takva je bila objava proglašenja IO HRSS »Hrvatski seljački narode« u povodu izbora za Sabor. Stranački identitet došao je do izražaja u blagom obliku u izrazima »mi pristaše HRSS«, »živjela HRSS« i u ukazivanju na činjenicu da se među kandidatima Narodne fronte nalaze i kandidati HRSS.¹⁴¹

Završetkom izbora za Ustavotvorni sabor, 10. 11. 1946. godine, u koji je po dosadašnjim saznanjima (podaci o političkoj pripadnosti nisu se objavljivali) ušlo najmanje 39 članova IO HRSS, nestao je još jedan izuzetno važan poticaj da se HRSS nastoji održati.¹⁴²

Učvršćenjem monopola Komunističke partije odumire HRSS

Ustavotvorni sabor zasjedao je od 28. 11. 1946. godine do 18. 1. 1947. godine. U njegovu radu aktivno su sudjelovali neki od zastupnika članova IO HRSS. Dostupni su govori Franje Gažija, Tune Babića, Frane Frola, Stanka Škare, Tome Čikovića, Marka Šeničnjaka, Bolte Jendrašića, ing. Nikole Brozine, Mirka Pavlekovića i Ivana Vrgoča. Bez obzira na to jesu li analizirali cjelovit tekst ili su se bavili tek nekim od pitanja Ustava, svi su se bezrezervno složili da je u njemu realiziran program HRSS i braće Radića.¹⁴³

Takva ocjena Ustava mogla je poslužiti kao opravdanje da samo vodstvo pristane, svojom potpunom pasivnošću, na prepuštanje stranke odumiranju. Dakako, mnogima takvo opravdanje nije, sa psihološkog stajališta, ni trebalo, s obzirom na promjene stranačkih boja.

Na početku 1947. godine CK KPH izradio je izvještaj u kojemu je dana sažeta ocjena stanja HRSS i njezine daljnje sudbine.

»Organizacija HRSS-a nije postala revolucionarna seljačka organizacija pod rukovodstvom Partije. U selima je naročito neaktivna. Razlozi za to su uglavnom slijedeći: što komunisti nisu shvatili značaj HRSS-a

¹³⁸ *Slobodni dom*, 6. 10. 1946. Veliki govor maršala Tita u Zagrebu.

¹³⁹ Isto, 9. 10. 1946. Živio Prvi kongres Narodne fronte Hrvatske.

¹⁴⁰ AISP, RK SSRNH, Prvi kongres Narodne fronte Hrvatske.

¹⁴¹ *Slobodni dom*, 23. 10. 1946.

¹⁴² Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske, Stenografski zapisnici, Sabor Narodne Republike Hrvatske, Zagreb 1949., 279.

¹⁴³ Isto.

tako da nerado rade u ovoj organizaciji ili s druge strane odlazi se u drugu krajnost s tim što se nametljivo nameću na rukovođača mjesta poznati u narodu komunisti. Radi tako slabog rada komunistu u organizaciji HRSS-a ova organizacija je postala utočište mačekovskih elemenata, koji se na taj način nastoje prikriti i odatle napadati na Frontu i Partiju. Dok su ranije mačekovci bojkotirali HRSS i nisu htjeli ići u tu organizaciju, danas je takovih sve manje, videći da je unutar te organizacije mnogo lakše provoditi svoj protunarodni rad. Mnogi radićevci neće HRSS (naročito siromašni seljaci) i mnogi od njih iskreno govore da im je dovoljna sama Fronta. Glavni odbor HRSS-a je nesposoban da bilo što učini u aktivizaciji ove organizacije u rješavanju privrednih i drugih problema. Većinu odbora HRSS-a su stvorili komunisti i drže ih da se ne raspadnu. Kotarski odbori se sastaju samo tada kad komitet zaključi, a seoski odbori tamo gdje su osnovani ništa ne rade jer ih čelije slabo angažuju u radu. Sve ove slabosti su zato što odbori HRSS-a nemaju sadržaj rada radi čega su se pretvorili u politikantske organizacije ili organizacije, koje se najčešće bave inter-venisanjem za razne fašističke ostatke. Videći sve ove nedostatke a i činjenicu da ni sam narod u selima nije sa nekim većim oduševljenjem primio organiziranje odbora HRSS-a, naš komitet postavio je pred partijske organizacije da se posveti veća pažnja kulturno-prosvjetnom radu na selu i jačanju odbora Fronte a da se ne forsira stvaranje odbora HRSS-a da bi se onemogućilo mačekovskim i drugim neprijateljskim elementima da kroz stvaranje tih odbora unose pomutnju i slabljenje političkog jedinstva naroda u selima.«¹⁴⁴

Ta se ocjena može svesti na tri osnovna elementa: 1. HRSS su stvorili i održavali komunisti; 2. seljaci, pripadnici HSS, nisu ga prihvatili; i 3. ondje gdje je osnovan, HRSS iskorišćuju »mačekovci« u neprijateljske svrhe.

Mnogi su pripadnici HRSS, zbog protivljenja otkupu koje je često nasilno provodila vlast putem svojih organizacija, označivani kao »mačekovci«. Komunisti su pokušavali naređivanjem uključiti HRSS-ovce u provođenje te politike, ali su zbog otpora »naši saveznici pali [...] na liniju neprijatelja.«¹⁴⁵ Osuđivani su da rade na razbijanju Fronte i odvajanju HRSS od Komunističke partije, a da se pojavljuju kao tobožnji zaštitnici seljaka pred otkupom. Oni koji su ostali pravi saveznici imali su sve manje utjecaja, a organizacije HRSS većinom su se raspale. Ocjenjivalo se da postoji sve manje razloga za stvaranje organizacija HRSS.

»No ipak je potrebno da one i dalje postoje jer smo putem njih parirali pokušaj mačekovaca da obnove HSS. Aktivisti HRSS-a uspješno su parirali raznim prigovorima seoskih kulaka i mačekovaca. U vrhovima, HRSS-u ćemo dati manifestacioni karakter tako da ćemo više popularizirati izvršni odbor HRSS-a.«¹⁴⁶

¹⁴⁴ AISP, Politbiro CK SKH, i.b. 2137.

¹⁴⁵ AISP, CK SKH, OI, i.b. 2372, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 11. 4. 1947.

¹⁴⁶ AISP, CK SKH, OI, i.b. 2392, Političko stanje, 1947. (na početku godine!)

Odlučeno je, znači, da se više ne stvaraju organizacije HRSS, ali da se ostave one koje su osnovane kako bi i dalje mogle parirati zahtjevima HSS-ovaca za obnovu njihove stranke. S organizacija HRSS naglasak se sve više premješta na Seljačku slogu, što je samo potvrdilo preorientaciju s političke na prosvjetnu i propagandnu djelatnost seljačkih organizacija. Seljačka je sloga u to doba imala oko 144 ogranka.¹⁴⁷ Istodobno je CK KPH zahtijevao da revija *Seljačka sloga* služi općem prosvjeđivanju, a *Slobodni dom* imao je služiti više političkom prosvjeđivanju.¹⁴⁸

S novom linijom CK KPH o prestanku osnivanja novih organizacija HRSS i pasiviziranju postojećih dr. Vladimir Bakarić upoznao je CK KPJ na sjednici održanoj 3. 1. 1947. godine, posvećenju stanju u Hrvatskoj. Prisustvovali su samo članovi najužeg vodstva KPJ: J. Broz-Tito, Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Milovan Đilas i dr. Blagoje Nešković.

»1) O HSS-u, ne pokazuje se da se preko HSS-a mogu uhvatiti seljačke mase, iako nam HSS pomaže korisno u pogledu mačkovštine. Bakarić odbio predlog Gažia o pojačanom radu na organizaciji HSS. Part. organizacije su zanemarile kulturni rad preko 'Seljačke sloge'.

...
Zaključci: ne imati kurs likvidacije HRSS, nego raditi [...] u njemu i podržavati ga, tako da preko njega jača jedinstvo demokratskih masa na selu, mi danas još ne možemo da uhvatimo čitavo selo u Hrvatskoj. Kurs likvidacije HRSS bio bi veoma pogrešan.«¹⁴⁹

Očito je Bakarić predočio sve dileme koje su mučile CK KPH. Komunistička se partija morala suočiti s nemogućnošću da se HRSS pretvori u seljačku sekciju KP, bolje rečeno, da pridobije hrvatske seljake s pomoću nje, a istodobno je još bila aktualna ocjena da je nužno njezino održavanje kako bi se mogli kanalizirati zahtjevi za djelovanje seljačke stranke i popuniti prostor u koji se istinski pobornici HSS nisu smjeli puštati. Jedini put koji je preostao komunistima bio je da formalno održavaju na životu HRSS, a da stvarno djelovanje preuzimaju i dalje na sebe, s time što su pojačali rad na propagandi i kulturi putem organizacija Seljačke sloge.

Iako se organizacije HRSS u 1947. godini uglavnom nisu više osnivale, ipak je u Zagrebu nakon godine i pol dana osnovan stalni odbor gradske organizacije HRSS, i to nakon što su očito onemogućeni protivnici HRSS-a, ili, kako navodi *Slobodni dom*: »potreban je bio stanoviti dio vremena, da bi se pročistili naši redovi«. I tom je prilikom odbačena »uskogrudna stranačka politika« a naglašena veza s Komunističkom partijom u Narodnoj fronti.¹⁵⁰ Ali, s isto takvom žestinom i dalje su se odbacivale optužbe da je HRSS zapravo dio Komunističke partije.

¹⁴⁷ AISP, CK SKH, OI, i.b. 2340. Ovaj je dokument u velikom dijelu potpuno jednak prethodnom.

¹⁴⁸ AISP, CK SKH, Agitacijsko-propagandno odjeljenje, 10. 2. 1947.

¹⁴⁹ Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslavenski federalizam, Ideje i stvarnost, 2, Prosveta, Beograd 1987., 309.

¹⁵⁰ *Slobodni dom*, 27. 2. 1947.

»Neprijatelji hrvatskog naroda šire među naš seljački svijet glasine, da u Taborištu izabrano predsjedništvo s Izvršnim Odborom nije nikakva Hrvatska seljačka stranka, nego da je to komunistička stranka broj 2.«¹⁵¹

Filip Lakuš, autor članka, dakako odbacuje tu tvrdnju, koju je »neprijatelj« argumentirao tezom da Radić nikada ne bi dopustio ulazak seljaka u radne zadruge.

U skladu s takvim razvojem HRSS bila je činjenica da se IO HRSS uopće nije sastajao. U razdoblju nakon 3. plenarne sjednice nije više bilo takvih sastanaka. Tek 2. 7. 1947. godine održana je sjednica zastupnika Sabora koji su bili članovi HRSS. Na njoj su se rješavala pitanja propagiranja državnih mjera u poljoprivredi, posebno u vezi s otkupom slobodnih viškova. U sklopu tih pragmatičkih aktivnosti bio je zadatak širenja *Slobodnog doma* i osnivanja ogranaka Seljačke sloge.¹⁵² Tako se nastavilo provođenje politike koja se krojila u CK KPH. Potpun zastoj u osnivanju novih organizacija HRSS značio je i gotovo potpun nestanak imena stranke iz javnosti, pa ga je i u samom *Slobodnom domu* bilo sve teže susresti.

Postignuta je sveobuhvatna kontrola režima nad javnim životom i sudbina HRSS bila je usko povezana s tim. Na 2. kongresu Narodne fronte Jugoslavije J. Broz Tito dao je do znanja da se ideja o heterogenom karakteru Narodne fronte odbacuje kao štetna. Misao da bi višestranački sistem za Jugoslaviju bio smetnja za brz i trajan razvitak označila je javnu potvrdu stvarnog stanja.¹⁵³ Aktivisti su tumačili Maršalovu tezu, dakako, pojednostavnjenu do njezine biti: naime, da Komunistička partija ima rukovodeću ulogu. Međutim, važno je u tom kontekstu upozorenje da komunisti ne bi trebali sve poslove sami raditi, jer postoji opasnost izolacije od masa.¹⁵⁴ Znači, postojala je svijest o tome koliko su revolucionarne metode bliske stanovništvu.

Gotovo potpunu beznačajnost HRSS u 1947. godini otkriva nam »Bilten iz godišnjih izvještaja partijskih organizacija za 1947«. HRSS se u toj prilično opsežnoj analizi spominje samo na jednom mjestu, i to uz konstataciju da u kotaru Našice nije osigurano rukovodstvo komunista u HRSS.¹⁵⁵ Orijentaciju HRSS-ovaca na »kulturno-prosvjetni rad« putem Seljačke sloge, te mobilizacijsku djelatnost na gospodarskom polju, zahtijeva i *Naprijed* u članku »Rad frontovskih organizacija i naša štampa«, iako se HRSS nigdje izrijekom ne spominje. Zahtijevalo se suzbijanje neprijateljskog rada, tumačenje vanjske i unutarnje politike, saveznih uredba, otkupa, dobrovoljnih radova, planske sjetve, dvojnih cijena i drugo.¹⁵⁶

¹⁵¹ Isto, 22. 5. 1947., Hrvatska republikanska stranka nekoč i sad.

¹⁵² Isto, 2. 7. 1947., Konferencija narodnih zastupnika HRSS.

¹⁵³ Vidi *Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, Stranački...*

¹⁵⁴ AISP, RK SSRN, 1945—1948, Teze za sastanak aktivista po kotarevima u vezi s razrađivanjem odluka 2. kongresa NF Jugoslavije.

¹⁵⁵ AISP, CK SKH, OI (1947).

¹⁵⁶ *Naprijed*, 30. 1. 1948.

Vodstvo HRSS, kojemu je namijenjena manifestacijska djelatnost, sve je više ulazilo u kompromitantne situacije. Predsjednik Gaži objavio je članak »Skupština delegata seljačkih radnih zadruga« u kojem se zalagao za politiku što su je članovi IO HRSS još nedavno energično odbacivali kao podmetanje neprijatelja novoj vlasti. Riječ je bila o uvođenju seljačkih radnih zadruga. Pozivanjem na Radićeve riječi, koje su izvučene iz potpuno drugog konteksta, Gaži je nastojao opravdati mjere režima. Podsjećajući seljake da je Radić jednom prilikom napisao kako je šteta što su se zadruge raspale u 19. stoljeću, Gaži ih je pozivao da prihvate te mjere. Međutim, i dalje je napadao one koji su plašili seljaštvo »komunama« i »kazanima«. ¹⁵⁷ U proljeće 1948. godine jednom je stranom novinaru dokazivao poklapanje programa HRSS i Narodne fronte. Spomenuo je hrvatsko državno pravo, slavensku solidarnost, republikanstvo, federativnost, sveopće izborno pravo, narodnu vlast i agrarnu reformu. Tvrdio je da u svakom kotaru s hrvatskim življem postoji kotarska organizacija HRSS. ¹⁵⁸ Jasno, tvrdnja o HRSS mogla je biti potvrđena samo na papiru, ali ne i djelatnošću, jer je rad HRSS zamro.

»Odbori HRSS-a koji su bili formirani u nekim kotarevima i selima još u toku rata i 1945. godine svoju djelatnost su uglavnom prenijeli na rad u 'Seljačku slogu'. Oni uistinu još i danas postoje ali više formalno. Politički ne djeluju niti se to od njih traži, jer u narodu više ne igraju neku značajniju ulogu.« ¹⁵⁹

Od 102 ogranka 1946. Seljačka sloga je narasla na 573 ogranka 1948. godine. Zanimljivo je da je u nekim krajevima i ta nepolitička organizacija doživljavana kao neprijateljska. ¹⁶⁰

Napokon, kad je HRSS kao stranka posve zamrla, moglo se prići i gašenju njezinih simbola kao vanjskih znakova identiteta. S brojem od 1. 1. 1948. godine iz zaglavlja *Slobodnog doma* nestaje slogan i pozdrav »Vjera u boga i seljačka sloga«. Sličnu sudbinu doživljava obilježavanje vjerskih blagdana. ¹⁶¹

Istina, u internim dokumentima još je bilo spominjanja HRSS. Čak se u materijalima 2. kongresa Narodne fronte Hrvatske, održanog 23. do 24. 1. 1949. godine, spominje politička pripadnost članova Izvršnog odbora Narodne fronte Hrvatske. Među njima je bilo 12 HRSS-ovaca, ili 19,67%. ¹⁶²

¹⁵⁷ *Slobodni dom*, 23. 1. 1948.

¹⁵⁸ Isto, 9. 4. 1948. Razgovor predsjednika Izvršnog odbora HRSS s talijanskim novinarom. Bio je to novinar glasila Komunističke partije Italije »Unita«.

¹⁵⁹ AISP, RK SSRNH, 1, Godišnji izvještaj o radu kroz 1948. god. od 1. I. do 30. IX. Zemaljski odbor Narodne fronte Hrvatske.

¹⁶⁰ Tek kao pretpostavka može se označiti uzrok tome — komunistički radikalizam i srpski šovinizam. Prvi je doživljavao kao opasnost svako iskazivanje nacionalnog, drugi, dakako, samo hrvatstvo.

¹⁶¹ Vidi *Lydia Sklevicky*, Nova Nova godina — od »Mladog ljeta« k političkom ritualu, *Etnološka tribina*, 11, 1988, Zagreb, 59—72.

¹⁶² *Katarina Spehnbjak*, Organiziranost i oblici djelovanja Narodnog fronta Hrvatske 1945—1953. godine, Povijesni prilozi, 6, 1987., Zagreb, 3—56, 34, 39.

Jedan od njih, Filip Lakuš, bio je jasan:

»Nas vodi naš veliki Tito i Komunistička partija.«¹⁶³

Međutim, zahtjevi za autonomnost stranke i čuvanje njezina identiteta očito nisu zamrli. Iako nisu bili dostupni javnosti, napadi na njih svjedočili su o njima.

»Oni moraju znati, da drug Tito, Partija i narod su jedno i nerazdvojno. Mi nećemo napustiti liniju, kojom nas vodi drug Tito i Partija i skrenuti nekim drugim putem, tko to misli, taj se vara.«¹⁶⁴

Daljnji razvoj više nije zahtijevao pažljivo taktiziranje. Prevlast KP bila je neupitna. Narodnofrontovska ideologija smjela je pokazati svoj pravi sadržaj — komunističku bit. Nacionalizacija i kolektivizacija bile su podloga moći KP, i put prema »pravednom društvu« bio je otvoren. HRSS, osnovana s idejom da se onemogućí HSS i da se hrvatsko seljaštvo veže za Komunističku partiju, odigrala je svoju ulogu, ali je još uvijek ostavljena negdje po strani, iza zavjese, ne bi li u kojem slučaju opet zatrebala. Od 1945. do 1949. prijedjen je izuzetno dugačak put. To je bio put od žestokih osuda onih koji su se usudili govoriti da je riječ o uvođenju komunističkog režima, i koji su proglašavani neprijateljima naroda, preko napada na one koji su upozoravali da će se zemlja oduzimati seljacima i da će se stvarati »kolhozi«, i koji su označavani reakcionarima i lažljivcima, do trenutka kada je sam predsjednik Hrvatske republikanske seljačke stranke Franjo Gaži, nakon provedene nacionalizacije novčarstva, industrije i trgovine, zahtijevao kolektivizaciju zemlje. Podržavao je dakle političku inicijativu za potkopavanje materijalne osnove ideologije i politike hrvatskog seljaštva.

»Ali do potpunog socijalističkog uređenja još nam predstoji mnogo posla, jer u potpunom socijalističkom uređenju trebaju nam sva sredstva proizvodnje biti u rukama zajednice. Bez sumnje da industrija i trgovina spadaju u vrlo važna takva osnovna sredstva proizvodnje ali je izvan svake sumnje, da je potpuno ostvarenje socijalističkog poretka uopće nemoguće bez kolektivizacije najvećeg i najjačeg sredstva proizvodnje — zemlje.«¹⁶⁵

Postojao je još jedan pokušaj Komunističke partije da zbog gospodarskih i političkih problema ponovo aktivira potpuno napuštenu HRSS. Nestajica hrane i prijetnje s Istoka 1950. godine dovele su do kratkotrajnog oživljavanja mrtvog političkog organizma o čijem je vodstvu ambasador Velike Britanije sir Charles Peake izvještavao:

»[. . .] članovi Izvršnog odbora partije nisu vrsta ljudi u koje bi seljaci danas imali povjerenje. Mnogi su od njih prestarjeli političari drugog reda, oportunisti i komunistički prirepci, već godinama.«¹⁶⁶

¹⁶³ AISP, RK SSRNH, 1949., 2. kongres NFH, Politička komisija.

¹⁶⁴ *Slobodni dom*, 4. 2. 1949.

¹⁶⁵ Isto, 11. 3. 1949., Na ruševinama kapitalizma podiže se zadrudni život.

¹⁶⁶ *Darko Bekić*, Jugoslavija u hladnom ratu, Globus, Zagreb 1988., 218.

SUMMARY

THE ROLE MOLDING OF THE CROAT REPUBLICAN PEASANT PARTY 1945—1948

The article deals with one period of a long history of the Croat Peasant Party (HSS), the years following the World War II, when the party underwent profound changes. On the basis of available materials, which are in many ways fragmentary and inadequate, the author shows the main developmental stages of the party in this period. The author analyzes various conceptions in the process of creation of HRSS (then HSS) in 1943, progressive joining of party members of the Partisan movement, and the creation of a new party. The roles of the KP of Croatia and the procommunist group in HSS, on the one hand, and Božidar Magovac's efforts to safeguard the identity of the party, on the other hand, are highlighted. The article examines the Third session of the HSS Executive Board in June 1945, when the party changed its name to HRSS, the main conference in September 1945 in Zagreb, and the period preceding elections for the constitutive Sabor. A crucial role of the KP of Croatia in organizing HRSS is demonstrated. When the KPH secured its position during 1947, the HRSS became insignificant in the political life of Croatia. It only served as a transmission of the KPH policies.